

B. 2153.
11-57

Tallinna juht

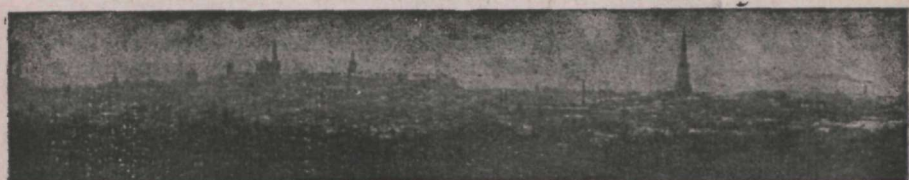

J. Ploompuu kirjastus

Hind 15 kop., laulupidu ajal 10 kop.

Naissad

ENSV TA
Kirjandusmuuseumi
Arhiivraamatukogu

55990

Tallinn ja tema ümbrus.

Üleüldised teated.

Linna feisukoht. Cesti kubermangu pealinn, Tallinn, seisab 59°26' laiusel ja 42°27' pikkusel Soome lahe lõunarannal. Tema aluspinnaks on väikene endisest merepõhjast tekkinud lagendit, mille keskelt määratu juur Toome mäeks tutjutud kalju kõrgele ulatab. Kõver rannapiir ühes 4 saarega ja terava Wiimsi poolejaarega sünnitab ilusa lahe ja sadama.

Linna nimi. Tallinnal on hulk nimetusi — Cesti keeles: Tallinn, waremalt: Lindanija; Vene keeles: КОЛЫВАНЬ, РЕВЕЛЬ; Saksa keeli: Reval; Soome keeli: Rääveli. Nende nimede seletamise kallal on küllalt pead murtud, aga ühisele otsusele pole veel jõutud. Lindanija (Lindanisse) nimetuse leiame wanast Läti Hindreku kroonikast, kus ta muistset eestlaste kantsi praegusel Tallinna paigal tähendab. Seda nime seatakse rahvajuttude tangelahe Kalewi abikaasaga Linda'ga ühte. Toompea ei olewat muud kui Kalewi haua peale kogutud kiivituki, mida Linda ehitanud. Teised järeldavad nimets: Linn Daanisja — Daani linn, millest lähinemise teel ka pärast Tallinn tekkinud. See tähendawat, et linn daanlaste asutatud olewat. Arwatage ka, et nimi Tallin na, s. o. talve-linna, laewade talwist asupaika, tähendada.

Wenelaste Kolowan, mis niisama wanalt ette tuleb, kui Lindanija, on muidugi nimetusest: Kalewan linna — Kalewi linn — tekkinud.

Teised nimetused: Rewel, Reval, Rääweli — tulewad wiist Daani sõnast „ræwæl“ (weelune kalju, liiwaleete). Mõned uurijad (W. Reiman jne.) otsiwad juurt Cesti sõnast Raba la (raba maa).

Maapind. Maaikst, mille peal linn asub, hakkab mere poolt tõusma, ning lõpeb wiimaks pita ning kõwera, pea ümber linna ulatawa mäeseljandikuga. Põhjahommikutupoolset seljandiku külge nimetasse Lasnamäeks, lõunahommikutupoolset Ülemiste mäeks, lõunapoolset — Liwamägedeks ja lõunaõhtupoolset — Sinisteks mägedeks. Seljandiku keskmine kõrgus on weepinnast üle 20 jülla. Kest juba lagendiku, negu nimetatud, seisab Toome mägi, mis ennewanast, kui meri weel Ülemiste järweni ulatas, väikene järju kallastega saar oli. Lõunapool külges ajub

Ülemiste järv, mille weepind mereweest 17½ jülda kõrgemal seisab. Järv on 8 ruutwersta juur; tema kallaste pikkus ulatab üle 12 wersta. Ülemiste järv, waremalt ka Kuninga järweks ja Järweküla järweks nimetatud, annab Tallinnale

tarwikliku jao wett. Juba 14. aastajaja tessel ehitati esimene weewärt, mis Harjuwärawa juures wallikraawiga sines ja Wäike-Rannawärawa juures merde woolas. Rootsi walitsuse ajal oli weewärt juba maa-aluseks ehitatud. Praegusele weewärgile pandi 1867. aastal algust; 1881.—83. aastal laienitati weetoru de wõrku ning ehitati Tõnismäele uus weetorn, mis ka sübalinnale ja Toompeale wett annab.

Järwest wälja woolawad Härjapea jõgi ja Muistjõgi; sisse woolawad mõned wäikesed ojad. Urwatawaste saab järw oma weefogu põhja-hallitatest. Järwe põhi on kõigest ühes weerandis liiwane, muidu patju muda korraga kaetud. Vääne pool on muda paiguti 3 sälla sügawune, ja saab suplejatele tarbetawaks. — Järwe lõunakallas on turbaraba, mis männametsjaga kaetud. Siin ja idakallal sөөb järw ennast itka taugeemale, kuna ta läänepool liwaleetede eest taganeb. Luitliiw ulatab sügawale, alla weepinna; ning annab weele läbitungi miks wõimaluse. Karbetasse, et järw wõib läbi murda ja merde woolata, eht linnale uputust jaata, nagu 19. aastajaja tessel tord lugu olnud. Sedajama hädaohu kujutab ta rahwajutt wanast hallist mehikeseft, kes igal aastal linna wärawate peale koputamas käib, käsibes kas linn walmis saanud. Citawa wastuse peale kaob mehike tagasi. Kui aga kogemata „jah“ wastatakse, siis uputawat järw linna ära.

Linna piirkond. Tallinna linna ja lähemate ümbruste piirkonnas on 55 ruutwersta maad. Sellest maaft on üle 12 ruutwersta majadega täidetud. Uulitsate pikkust loetakse 80 wersta peale ja elumajasid on linnas 6000 ümber, seal hulgas kivihooneid umbes 1000.

Tallinna laht on 14 wersta pikk, 8 wersta lai ja tefimiseft 13 sälla sügaw. Sadam jääb pea aasta läbi jääft wabaks ja on marude eest saarte läbi mere poolt hästi kaitstud. Neist saartest on kaks, Suur ja Wäike Paljassaared linna, Niguna ja Paisjaar aga kroonu päralt. Mõlemil wiimasel saarel kaswab rohkeste otasmetja. Alaranna ligibal on nõndanimetatud wana patarei — weike kaljusaareke, ilma mingi halja kaswuta. Wanal ajal seifis seal tugew patarei. Krimmi sõja ajal tardedi, et Inglise laewastik wõits saarete se oma kätte wõtta ja sealt linna peale tuleandmist algada. Selle hirmu kihutufel lõhuti patarei maha, ja sentajani on saar waremetses.

Elanikkude arv on Tallinnas wiimase 40 aasta jooksul siserändamise läbi suureste kasranud. 1871. a. oli elanikka 30.000, 1889. — 50.488, 1897. a. (wiimasel rahwalugemisel) 64.578 ja 1909. a. (adreskontori teatete järele) üle 90.000 inimese. Teftlasi on linnas 53%, jatslasi 25%, wenelasi 17%; teifed on rootslased, daanlased, juudid, lätlased, inglased, poolakad, tatarlased jne.

Kliima. Tallinna kliima on termisele kasulit ja õhtupoolsete sagebate tuulte mõjul puhas. Rangat talma eht liig soojust tuntakse wäga harwa. Suwe soojus on paras, sügise pehmeõhuline ja pikk, talwe alati hiline, kewade üksi wilupoolne. Kesmine aastasojuus on siin 4,6+ kraadi; nimelt jaanuaris —6°, juulikuus +17°. Aasta jooksul on tefimiseft 50 selget, 240 pilwelist ja 75 tormilist päewa. Wihma eht lund ajab aastas 130 päewa.

Raubandus. Tallinn on nüüd üks tähtsamatest Wenemaa kaubalinnadest. 1871. a. oli kroonu mete linnas 329.077 rub. tolliraha jaanud, 1899. a. 14.901.207 rubla ja 1909. a. 22.000.000 rubla. See kaubanduse kaswamine sündis juuremalt jaolt juurdeehitatud raudteede läbi. Raudpae sifjewedu on wäljaweost alati palju juurem olnud, nagu tabel näitab:

1897. a. sifjeweeutud	56.305.400 r.	wäljaweetud	33.426.152 r. eest
1898. " "	70.535.323 "	" "	32.870.902 " "
1899. " "	55.807.296 "	" "	18.986.600 " "

Peaasjalikult weetakse Tallinnasse puuwillu, masinaid, waste, rauba, malmi, metallitoõsid, kiviõl, kofsi, gummi j. n. e. Wälja weetakse: wiija, linu, mune, liha ja muid sөөgiaineid. Wiimasel ajal on wõi wäljawedu Inglise maa te tõusnud.

Tallinna ajalugu.

12. aastaja lõpuks oli ristiusk Lääne-Europas kindlale alusele saanud. Selleks ajaks jõudsid ka riigid, mis suure rahvaste rändamise tagajärjel tujunenud, sisetise korraldusega lõpule ning võidid piirid ida poole laiendama hakata. Bremeni kaupmehed ja preestrid asuvad Väina jõe juhu, esmalt rahuliste kolonistidena; aga varsti algatatakse maa pärisrahvast alla suruma, ning neile ristiusku peale sundima.

Ragu Bremeni peapiiskopi algatusel Riia paigul, nii toimetati daanlaste poolt ka Lindaniisa kanisiga. Arvatawaste on daanlastel eestlastega sagedat kokkuputumist ja läbikäimist olnud. Lindaniisa elanud ei teadnud siis midagi karta, kui 1219. aastal Daani wägi linna alla ilmus ja linna äkilise tormijooksuga oma kätte wõttis. Wägiwallas aga ei olnud sisetungijate wastu mitte midagi ära teha. Ratsuti kawalust. Eestlased töotatiwad ristimist wastu wõtta, saiwad kingitusi ja asutiwad juurte jalkadena Daani leeri ümbrusesse. Esiotja pidustati jõbralistult, aga kolmandamal päewal, mil daanlased muretumalt laagriteltides puhkatiwad, tungiti nende tallale. Teltis tibe werewalamine, mille juures Theodorich, kes esimeheks Gestimaa piiskopiks pühitsetud ja keda eestlased kuningas Walbemar II. pidatiwad, ära surmati. Kõige suuremas hädas hakkas Lündi peapiiskop Andreas, kes kuningas juures wiibis, taewast abi paluma. Pärast näitab ta solbatitele weripunast lippu, millel walge rist tessel, ja ütles, et see olewat taewast saadud, wõidu tootusega ühes. (Päriselt olnud see lipp Rooma paawsti poolt kuningale kingituseks määratud.) Zmetegu ergutab sõjamehed uuele jõutatsjele, Riigeni wärsi Wjetislaw ruttab oma slaawlastega abits; rohtem kui 1000 eestlast lähtas lahingu paigale maha, teised põgenewad. See sündis 15. juunil 1219. a. Sellest päewast wõime Tallinna algust lugeda, sest nüüd ehitawad daanlased häwitatud Lindaniisa ajamele Doomepa mäele oma kindluse, ja warsti saab ajutus uue nime: Rewele. Zmetegew lipp tõstatatse Daani riigi, ja ühtlasi ka Tallinna märgiks.

Järgmistel aastatel oli daanlastel mõnigi kord eestlastega wõidelda, kes sõjakaid saarlasi ning wenelasi abits tutjunud. 1223. aastal piiras 20.000-line Wene sõjawägi Daani kindlust terwelt neli nädalat. Seekord suudeti weel wastu panna, aga mitte enam, kui Riivi ordu wõim tallale tippuma hakkas. 1227. aastal langes kindlus sakslaste kätte ja Daani kaitsewägi rändas kodumaale.

Riivi mõgewendade ordu, mis Riia piiskopi Alberti poolt 13. aastaja algul asutatud, läis piiskopkonnaga ühtlasi Saksa kuningariigi hülka. Kuningas Heinrich VII. annetas (1228. a.) Rewele ühes Harju, Järna ja Wiru maakondadega ordule igaweks omanduseks. Ordumeister Wolquin ehitas warsti Daani kindluse ajamele kindla tiwisti lossi, mille nelja torni seati kaks praegugi alles on. Orduloss (wäike loss, castrum minus) sattis ainult neljandiku terwest Doome mäest, mis hiljemalt ka müüribega piirati ja suure lossi (castrum major) nime kandis.

Mõgewennad oliwad küll waprab, aga ka wägiwõlbed. Warsti sattusiwad nad endi ordumeistri Wolquiniga üllisse. Lõunapool pidiwad nad werist sõda wägewate leedulaste wastu. Nende jõud ei jäänud juurte ettewõtete jaoks ja kui Daani kuningas ifka uueste oma ajumaid tagasi nõudis ning Rooma paawsti

poolt toetust leidis, pidiwad nad wiimaks alla heitma. 1238. aastal langes *Georg Timaa Hertzogiriit* — Tallinn, Harjumaa ja Wirumaa — sellejama Daani kuningas *Waldemar II.* kätte, kes peatselt 20 aasta eest oli Lindanijat wõitnud; ordu wägi pidi lossist lahtuma. Nüüd jäi Tallinn üle saja aasta, kuni 1346. a., Daani walitsuse alla. Ometi jääwad rüütlid kui ka linnafodanifud jakslasteks; wiimased ühinewad laialdase Hanja-liiduga, mis Läänemere kauplemist rööwlite wastu kaitseb, ja kuningas *Erich Plogpennig* annetab (1248. a.) Tallinnale *Lüubeti seadused*.

Daani walitsus hoolitses *Gestimaa* ja iseäranis Tallinna eest tige rohkelt. Juba kuningas *Waldemar II.* andis kindla „maaseaduse“, mida tema järeltuljad kinnitawad ja laiendawad. Toompeale, lossi lähedale ehitati Toom-tirrit, ja selle juurde Toom-kool, mida juba 1319. aastal nimetatakse. Siis andis Daani kuningas käsu, et kõik Tallinna wanemad peawad oma lapsi sinna kooli saatma; wastuõrkujaid ahwardati rahaträhwiga. Kooliskäimisel oli ometi raskuseid, sest weel juba aastast hiljemalt oli mäele peafemine nii ränk, et isegi wantritelt õnnetusi juhtus.

1237. aastal ühines Piitwi mõgawendade ordu *Preisi* orduga ja wiimane saatis uusi jõubusi Piitwimaale. Nende waral suutis ordu uueste *Gestimaa* omale püüdmist algada.

Jüri-öö! (wastu 23. aprilli) 1343. a. läks Harjumaal kole mäss lahti. Wõeraste walitusest tüdinud eestlased lõiwad maal peaegu kõik jaksad maha, tegiwad mõisad rühuhunnituteks ja asusiwad Tallinna piirama. Pinnarahwas põõras suures kiskituses ordumeistri *Burchard von Dreileweni* poole, kes oma wäega Järvamaal seismas. Ordumeister ruttas kutsujatele appi ja wõitis eestlaste wäge ülemiste järwe ääres, *Sõjamäe* rabas, kus üle 3000 Eesti sõjamehe surma saiwad. Daani pealik awalbas ordumeistrile awitamise eest tänu ja andis esimehiks Tallinna ning Ratwere lossid tema kätte alla. Daanlased tumbiswad siis ära, et nad *Gestimaa* hoidmisteks liig nõrgad on, ja müüsiwad *Gestimaa* hertzogiriigi 1346. aastal *Preisi* ordu tõrgemeistrile, kes mände walitsemise omalt poolt Piitwi ordumeistri kätte andis.

Nüüd järgnes 200 aastat rahupõlwe ordu walitsuse all, mille jooksul Tallinn perekats ning wägewaks kaubalinnaks kaswas. Aga orburüütlite seas tahanes sõjatas waim ning rüütlilik tublidus põlw põlwele ja peale kõigetähtsama ordumeistri, *Walter von Plettenbergi* surma (1535) langes ordu wägewus ja maa jõutus kiirelt. Kui wiimati suur hädaoht idast tõusis, kui wenelased *Euroopasse* atent murdma asusiwad, läks Tallinn ja *Gestimaa* ordule taotsi. Ordumeister *Kettler* ei suutnud linna wenelaste eest warjata ja wiimane pidi endale uut kaitsejat otsima. 1561. aastal heitis Tallinn Rootsi kuningale alla.

Kolm aastat waremalt oliwad *Wene* tsaari *Iwan IV.* wäesjalgad esimeist korda Tallinna müüride ette ilmunud. Aga aadel ning *Mustapeade* jalk wõitis nad ära ning kihutas neid üle *Pirita* jõe. Just kaks aastat hiljemalt, sügisel 1560. a., lõiwad wenelased oma leeri *Harju* mõisas alles ja algasiwad seega Tallinna piiramist. Pinnawägi tungis warsti wälja ja wõitis piirajatele suure loomakarja ära, mis Läänemaalst tocku rööwitud. Pinnarahwas pidiwad warsti piirajate ülewõidu eest taganema, nii mõndagi „kangelast aadeli, kodanikkude ja kaubajellide seas“ wõitlusewäljale jättes, nagu ajaloo kirjutaja ütleb. Wäikeste raskusajaga waprus mõjus ometi nii rohkelt wenelaste peale, et need linna eest lahkusiwad. See wõitlus oli 11. septembril 1560. a. *Jerusalema* mäe lähedal, *Pärnu* maantee ääres. Tema mälestuseks on 3 suurt kiviristi alles pandud.

Sinn andis end 1561. aastal Rootsi walitsuse alla, aga ordulossi walitseja, wahwa *Kaspar von Oldeboodum*, kes waremalt *Paide* kaitsemisega kuulsust wõitnud, tõrkus uusi walitsejaid lossi lastmast. Rootsi wägede juhataja *Horn* algas suurtükkidega lastmist, ning purustas ühe torni täitsa ära, kuna lahke suureste wigastus. Ometi pidas *Oldeboodum* kuni juuni-kuuni wastu, mil nalg teba allaheitmisele sundis. Teba lasti ühes kaasklastega wabalt ära minna. Neli aastat hilje-

malt oli mees ordu nimel Tallinna kallale tungimas ja asus ülemiste meeste juures laagrisse. Horn tungis seal kallale ja võitis piirajad ära. Taganemisel jäi Oldehodum raskelt haavatud ning suri Wigala mõisas.

Januari-kuul 1570 võitis Rootsi sõjaoberst Klaus Kurfell rahutumatel palgalistel abil Tallinna lossi oma kätte; nagu pandits, seft sõjameestel oli rohkesti palka walitjuselt jaada. Ta ei olnud Rootsi kuningas Johanni walitjusega rahul ning algas Daani kuninga wennaga, Holsteini hertsogi Magnusega läbirääkimisi. Wiimane lootis ju Wene tsaari Iwan IV. abil terve Liwimaa kuningaks rüüsta. Klaus Kurfell võttis esiteks ka Rootsi maawalitseja Ofsensierina wangi, aga lastis ta warsti wabaks. Nende wahelise lepingu järele pidi loss Kurfelli kätte jääma, kuni neile palk wälja makstakse; teine Doome oja anti Rootsi wägede kätte. Siis jäi Mils Dobler walitjuselt kätse, lossi ära wõtta. Ta meelitas Kurfelli salgast kaks meest oma nõusse, need joostiwad ööl wastu juurt reedet wahid purju ning lastiwad 300 rootslast kõisrebelit kaubu lossi sisse. Purjus ning unijed lossi kaitsejad mõideti warsti ära. Kurfell ise langes wangi, ja mõisteti riigitäraandmise eest surmanuhtlusele.

21. augustil 1570. a. tuli hertsog Magnus 25.000 wenelasega ja mitme „mõisameeste“ salgaga Tallinnat piirama. Tema nõudab, et linn heaga „Liwimaa uue kuningas“ alla heidaks, laskati tagasi. Piirajad katkusiwad esmalt linna lähedal Johanneke hospidalis seisupaita wõtta, aga Tallinna sõjamehed ajasiwad neid sealt wälja ning põletasiwad haigemaja maha. Riisumati tehti hiljemalt Ralamaja kilaga, kus juba 200 maja olnud, ja Rannawärawa lähedal seiswa rügehospidaliga. 16. märtsil 1571. a. paniwad wenelased, kes wõitlustes palju mehi kaotanud, oma laagri põlema ja lastusiwad linna alt.

Alaline sõjahirm ei suutnud Cestimaa aadelit ega linnalasi enese kaitsemise eest tõsiselt hoolitsema panna. 13 aasta eest, kui Iwan IV. sõjawägi esimest korda Cestimaale tungis, peeti Tallinnas toredaid pulmi, millest terve Cestimaa aadel oja wõttis. Maal ei olnud kaitsejaid ja wenelased jäiwad kergelt edasi. Ka näsid walitjes hädaft hoolimata fergemeelsus ja hädaohu halwatspanemine. Talwel 1572 tuli Moskwa tsaar isiklikult 80.000 mehega Liwimaale. Ta leidis jällegi mõisjad ja lossid muretumalt pidusid pidamas, ja wiis palju tuhandeid wangi.

Januari-kuul 1577 algas uus Tallinna piiramine. Näsid oliwad wenelased poole juuremal arwul ilmunud ja ehitasiwad wiis laagrit linna lähedale. Kuus näbalat kestis linna pommitamine ilma wahetpidamata; aga Tallinnast ei saadud jeegi kord jagu. 11. märtsil hakkasiwad wenelased laagriteft lahtuma. Rad oliwad oma waprama wäjuhataja Scheremetjewi ning üle 3000 mehe kaotanud. Linnas, mille kaitsewägi 5900 meest juur, langes pisut üle 100 inimese wõitluse ohwriteks.

Raste sõja tagajärjed koormasiwad ometi linna. Alalõpmata nõuti temalt raha ja moona sõjatarwitusteks, taubandus jäi soiku, elanikud jäiwad waeaks, ja rüüstatud maa ei suutnud kõigetarwitumata toidukaami muretsjeda. Näljahädad ja hirmsad taudid niitfiwad rahwast reineteise wõidu maha. Wiletuselt hoolimata mäletatse Rootsi aega heameelega, seft Rootsi kuningad püüsiwud linna ja maa eest hoolitsjeda. Guzmaw Adolfs ajutas 1630. aastal gümnaasiumi, milles aadeli ja tobanikkude pojad pidiwad õpetust jaama.

1700. aasta oktobris tuli noor Rootsi kuningas Karel XII. Tallinnasse; ta oli Pärnust Narwa minemas. Suurtükide mürina saatel ratsutas ta Doome wärawast läbi lossi, ja wiibis sinna nädala päiwits. Pärjermeistrile, kes tullatud linnawõitmeid pakkus, andis ta need tagasi, üteldes: „Hoidke neid, ma tean ju, et nad häis kates seisawad.“

Aga Karel XII. elukäit, mis nii hiilgawalt alanud, leidis haleda lõpu 1709. aastal, peale Poltawa lahingu kaotust, põgenes ta Türgimaale ja wiibis sinna wiisalt kauemaks ajaks, kuna juur oja tema riigist waenlaste kätte langes. Wenelased wõitsiwad Cesti ja Liwi maad oma kätte ja kogusiwad Tallinna alla juured wäehulga. Linnas oli kati nii palju häwitust saanud, et wallidele enam tarwiliselt kaitsejaid ei leidunud. Ilma et tõsisemaid wõitluseid olets peetud, pidi

Tallinn 29. septembril 1710. a. alla andma. Hartu mõisaj, kus Bene kindral Bauer oma stabiga wiibis, kirjutati allaheitmise lepingule alla, mis linnale kõik endised eesõigused kinnitas. Rootsi sõjawägi, mis 400 meheni kokku julanud, lahkus muusika saatel Suure Rannawärava laudu linnast, kuna uued peremehed Toome väravast sisse tulid.

Tallinn on seega mitu korda walitsejaid wahetanud. Daani walitus kestis 1219—1227, siis jälle 1238—1346; Saksa orbu walitus 1227—1238 ja 1346—1561; Rootsi walitus 1561—1710 ja Bene walitus 1710. aastast algades. Tallinn wõib aga ühte olla: senikaua kui tema müürid ja tornid seisnud, ei ole üksi waenlane tormijooksul teda ära wõitnud.

Bene keisrid ja keiserinnad on sagedaste Tallinnas käinud, wahel Toompea lossis, wahel Kadrioru palees aset wõttes. Keiser Peter I. on üksteistkümmend sõitu Tallinnasse teinud. Nende käitumise kirjeldamiseks ei ole siin mahti.

Bene walituse all on Tallinnale piff rahuaeg ojaks saanud: kaks korda tüüti küll sõjahirmu, aga kumbagil puhul põbras hädakoht kõrwale. Rootsi laewaastil ilmus 1790. a. kewadel Södermanlandi hertsogi Karli juhatusel Tallinna lahesele, aga wõideti admiral Tshitschagowi poolt täitsa ära. Ja Krimmi sõja ajal 1854. ning 1855. juwel piirati Tallinna sadamat Inglise ja Prantsuse laewade poolt, mis Raisaare idaranna äärde asupaika wõtnud. Kaubandus oli küll seisatus, aga linna peale ei hakatud lastma; ainult üks kord (1855. a. juwel) wahetas waenuline juurtäkipaat neli paiku Tallinna kindlustega. Tallinnasse koguti palju Bene sõjawäge; selle eest lastus aga hull elanikkusi linnast — iseäranis naised ja lapsed saadeti maale, sõja eest pelgu.

Peale Krimmi sõja lõppu kaotati Tallinna kindlus, mille kantsid juba wananenud, hoopis ära. Wallid ning kantsid tehti tasajaks ning muudeti puiesistitudes. Sellest ajast on ilusad Harju- ja Rannawärava mäed, Rootsi kants jne. pärit. Tallinn pidi edespäi ainult rahu tööd tundma. Ja siis, kindluse raudwõõst wabanedes, hakkas Tallinn tiireste kaswama. 1837. aastal oli juba Tallinna ja Peterburi wahel korraline laewafõit olemas; 1870. aastal ehitati Balti raudtee, mis Tallinna kaubandusele uut hoogu andis. 1899. aastal ehitati Wiljandi raudtee ja 1903. aastal pikentati Balti raudteed kuni Haapsalust saadik.

Wana linn.

Jactus. Tallinn, mis nii hästi suurus ja tähtsuse, kui ka wanaaja mälestuste poolt Läänemere tubermangudes teisel waigal (Niia järgmisena) seisab, on 13. aastajajast peale tahte ojasse langenud. Esmine neist — Toompea wõi *Ulem linn* (Oberstadt) oli kuningate ja maawalitsejate omanduseks, alati ümberkaudsete maakondadega ühendatud; siin leibus ka rüütlite ja mõisnikkude elupaikad. Toompea jalale tekkis aja jooksul *Alam linn* (Unterstadt), mis kodanikkude, kaupmeeste ja tähtsusega asupaigaks, kui ka äriajamise kohaks kujunes. Kumbki linnaosa oli oma ette müüridga piiratud, seisis oma walituse all, käis oma asuguste seaduste järele, ja pidas teijega rihti waenlust. Rääbdel ajal nimetatatse mõlemaid jagusid kokku *wana linnaks*.

Toompea asub umbes 20 sülla kõrgusel taljumaal, mille küljed põhja, lõuna ja hommiku poolt praegu weel loomulikult järsud on. Põunapoole on hiljemalt kantsid kuhjatud ja kolm teed Toompeale tehtud: Jalgi teel, Kaarli uulitsal ja

Sarju wärawas. Hommitu pool oli kats wärawate ja tornibega kindlustatud teed Alla linna, nimelt „Piff jalg“ ja „Sühitene jalg“; wiimase wäraw on praegu alles. Veel saja aasta eest pandi need wärawad igal õhtul linni. Mõne aasta eest ehitati ka põhjapoolsele Doome kaldale allakäit — kivitrepp rahutogu ääres Paskuli promenadi äärde. Trepilt awaneb tore waade lahe peale. Doompeal on praegu veel kubernerilõs, kubermanguwalitsus, rüütlitonna walitsus, rentei, konfistorium ja rahutogu. Neli torba on (aastatel 1433, 1553, 1581 ja 1684) Doompeal suured tulekahjud olnud; kats torba on peatfekt kõi elumajad seal maha põlenud.

Alamlinn, mis hommitu poolt Doome mäe külge liitub, oli ka omal ajal wallide ja kraawidega piiratud kõwa kindlus. Kraawid on nüüd enamaste umbe aetud ja mullaga tasandatud, wallid puiestikkudeks muudetud, ja wärawad maha lõhutud, et linna waijumisele maad leida. Kuid müürid ja tornid on enamaste alles. Nende kirjelbuse leiab lugeja lehekülj 19 pealt.

Tallinna sisetamine ehitus ja uulitjate korraldus ei ole teistest testaja linnadest suurt lahtu minew. Uulitsad oliwad kitsad ja kõwerad; majad enamaste puust ja madalad. Teed ja tänowad nii, et läbisaamine raskest jäi. Aga juba 13. aastajaja lõpul, kui Hanja-seadus linna maksma pandi, hakkas magistrat uulitjate eest hoolt kandma. Prügitamist tollel ajal veel ei tuntud; ainult jalakäijate jaoks seati paekiwid tejet uulitsaid ritta. Peale suurt tulekahju 15. aastajajal keelati puust hoonete ehitamine linna sees ära, ja sellel ajal omanbas Tallinna wana-linn niisuguse nõi, mis tal wiimaste aastakümneteni olnud. Majad ehitati kistad, ja uulitjate poolt umbesmüüridega — kardeti ju waenlaste sissetungimist. 1687. aastal prügitati Piff jalg munakiwidega ära; see oli esimene prügitatud uulits Tallinnas. 19. aastajaja algul kaotati pikad trepid uulitsatelt ära ja uulitsad tehti laiema. Uulitsalaternad seati alles 1710. aastal; esimene gaasialgustus 1865. Alamlinnas oliwad 1288., 1433. ja 1527. aastal suured tulekahjud; 1602., 1696. ja 1697. aastal raske näljahäda ja 1591., 1592. ning 1710. aastal häwitaw rattuateg.

Tallinna alewikud.

Linnast käiswad juba wanaste teed Narwa, Tartu, Pärnu ja Wältski poole wälja. Nende teede äärde jündiswad warakult wältsesed linnaäärjed asundused; nüüd seisjwad seal laialdased linnajaod. Peale nende seisj veel merepool külges kaua aega kalameeste küla, mille järele seda jagu praegu veel Kalamajaks nime-tatakse. Pärnu maantee jaoakond ulatas testajal tuni praeguse Roofitranthi uulit-jani, kuulus pealae aje Viimalaia uulitsal seisj linna piiridest juba wäljaspool. Tartu maantee jaoakonnast on teada, et seal äkki praegune Saani koguduse wäste-maja asunud ja seegi olnud linna piirkonna taga wälja peal. Ka Narwa maan-tee ämbrus oli täieste ehitamata ja olemata. Doompea alew ulatas siss tuni Tõnismäe nurgani wälja.

Wanad furnuaad oliwad:

1. Tõnismäe furnuaed, püha Antoniusse kabeli ligidal. Arwatakse, et sellest kabelist Tõnismägi oma nime saanud on. Seda matusekohta ei ole ammugi enam olemas.

2. Püha Barbara furnuaed, Härjwärawas umbes praeguse Roosikrantsi uulitsate ja Tõnismäe wahel piirkonnas. Surnuaial asus püha Barbara kabel.

3. Kalamaja furnuaed mererannal. Kõige ennem on ta jakslaste ja rootslaste kiles olnud, nüüd on ta juba üle 300 aasta eestlaste ja praegu Eesti Jaani koguduse tarvitada.

Tähtsamad kohad wanaste oliwad weel:

Sadam. Wana Tallinna sadam hakkas praegusest Rannawärawast peale ja ulatas kuni tollimajani wälja. Rootsi walitsuse ajal 17. aastajal on Tallinnas juba 200 sälla piffune ranna-sild asunud. Sadama lähedal seisnud 1438. a. ehitatud meremeeste St. Gertrudi kabel, mis 17. aastajaja teisel poolel ära lõhuti.

Joanneke hospital pibalitõbistele, praeguse Härjapea jõe äärde 1237. a. ordurüütlitelt ehitatud. Wene sõja ajal (1570) põletati tema ühes linna muu ümbrusega maha. Hiljem ehitati ta jälle üles ja on praegu Jaani koguduse waestemajaks.

Linna tarjamaa, praegusel Kadrioru asemel, üsna Lasnamäe all. Mäetalba uulitsa asemel asujawad Rootsi aristokratlaste suwemajad, Lasnamäel aga murti juba siis liwa.

Wanad westivestid. Jõgi, mis Ülemiste järwest merde jookseb ja mida Härjapea jõest tuisutakse, olnud wanaste palju suurem ja tema peal asunud koguni kolm westivestit. Kõige esimene üsna järwe ligidal ehitatud 1340. aastal ja olnud Daani kuningas eraomandus. Kehtmine, eimest korda 1373. nimetatud, ehitatud linna wärawabriku poolt. Kõige alama ehitatud nunne klooster. Nüüd pole neist westiteist enam ühte ainust alles jäänud.

Zuhtental. Selle nimeline linnajagu on oma nimetuse Tallinna raamatulaupleja Lorenz Zauheni läbi jaanud, teller siin maatüüd ja majad olnud.

Jerusalema mägi seisab Liivalaia uulitsa ja Lutheri wabriku taga põldude sees. Sinna ehitatud ordurüütlite poolt 13-mal aastajal „Jerusalema“ nimeline kabel, kust mägi ka oma nimeruse jaanud. Mäel käinud palju palwerändajaid ja patuhajajaid, kuni usupuhasuse ajani.

Pealae asemel. Wana linna nuhtluskoht olnud esioisja Amerika uulitsal, hiljem aga wiidud ta sellele mäekingule, mida Liivalaia ja Tsehhi uulitsate nurgakabel näha võib. Walitsuse surmanuhtluste paik olnud Jerusalema mäe taga. Ka on mujal inimesi kohtu oisjuse järele surmatud.

Kristinental. Nii nimetati laialisi aasafid ja heinamaid Isonähtupool-
ses linna servas, mida kuninganna Kristine auts Kristinentaliks tuisuma hafati.

Pärislinna ümbrusesse asutati jõukamate kodanikkude poolt juba warakult r o h u a e d a s i b, millest ajajooksul suwemõisad wälja kujunesiwad. Linna kaswamise jooksul on paljud neist täisehitatud, näit. Wittenhof ja Stippeli mõisake — wiimane seisis praeguse diakonissi-maja paigal. Saja aasta eest oliwad W i t t e n h o f ning L ö w e n r u h armastatud lõbutsemispaigad, supelusajutustega. Lähedane Charlottental oli esmalt Holstein-Gottorpi hertsogi jahilõusiks ehitatud, mille jahimeesad Fichmeistri küla weeres seiswad. Hiljemalt oli siin näitehoone, kus kirjaniit August v. Rozebue oma naljatükkisid ette lastis tunda. Pärast ajutati siia äädika, wärwimise ja tule t i k u - w a b r i k, esimene omasacnane Wenemaal. Tuletiku-wabrik töötas õige laialt, 100 tätarlapsele tegemist andes; aga ta jäi seisma, kui tõrge aktiivimaks tuletikkude hindu tõstis ning tule-
raua ja taela walitsust mõneks ajaks pitendas.

Administratiwiline jaotus. Administratiwiliselt langeb linn kuude jaksu. Kõik Kalamaja poolne kalg Kalarannast ja raubteewatjalist kuni Teliskoplini ja Seewaldini on I. jagu. Narwa maantee oma piirkonnaga, Kadrioru ja Lasnamäega sünnitab II. jao. III. jaoks loetakse Tartu maantee oma ümbrusega, Ülemistmägega kuni westitiigini. IV. jaoks onda käib Pärnu maantee. V. jaoks onaks on Doome pealne oma alewituga ja VI. jaoks onaks on wana alamlinn, praeguse Tallinna süda.

Kirikud.

Doonpea wõi rüütlite kirik on Tallinna kirikutest kõige wanem. Tema ehitusega on Waldemar II. maa äravõitmise järele tohe algust teinud. Juba 1232. a. nimetatakse teda neitsi Maria kirikuks. Ta olewat 1433., 1553. ja 1684. raskest tulehädä kannatanud ja viimasel põlemisel on tema ilusad ajaloolised hauatiivid ja pliitad enamaste ära rifutud. Altari hauatiivid on siiski alles kaunis terwed. Kiriku lõunapool äärdes on wana furnukamber, mille sisseseadet ühes kõige ilusamatest wanadest kirikuhaubadest lugeda tuleb. See furnukamber on Rootsi saadiku ja wäejuhataja Pontus de la Gardie ja tema abikaasa, ühe Rootsi kuningatütre auks ehitatud. Pontus de la Gardie sai Narowa laenest 1585. a. õnnetumat surma. Mõlemi kujud seisawad ühes Narwa ja Zwanigorodi piltidega furnukambri põrandal pae raiendites. Haua kohal on peale selle suur paetahwel mitmesuguste rohete kujutustega. Altari ees seisab Rootsi wäeobersti Carl Horni hauatiwi, kes Tallinnat Joann Hirmsa wägede wastu 1577. a. wõimjaste faities. Doonpea kirikusse on üsna von Russelli wapi ligidale 30 aastase sõja läbi kuulsaks saanud krahw Mathias von Thurni furnuteha maetud, kuid mälestusemärgi puudub. Niihamuti kaotis on ka Rootsi tuninga Gustaw Wasa de Margaretha von der Hoya haud. Teiste hulgast, kes siia maetud, oleks nimetada Jekaterina II. aegne admiral ja türlaste wõitja Samuel Greigh, kui ka esimene wenelane, kes ümber maailma sõitnud, Adam von Krusenstern. Krusensterni ajal (1846. a.) oli kirikutesse matmine juba keelatud, aga keiser Nikolai I. soovil lubati tema jaoks erandit, kuna tema tungimaetud soowinud Greighi kõrwal puhata. Greighi haumärgiks on wäike walgest marmorist kabel. — Kiriku altaripilt kujutab Kristuse ristilöömist ja on kuulsaj maalikunstniku Eduard v. Gebhardt'i (Eestimaa kirikuõpetaja pojana jündinud, elab Düsseldorfis) walmistatud. Jekaterinis tähelepanemise wäärt on pilbi peal Maria nägu.

Olewiste kirik on wanaduse poolest Eestimaa Doon-kiriku järgmine; temast räägitakse juba 1267. a. kirik on 13. aastajajal wiististe Daani kuningate käful ehitatud; nime on ta saanud Norra tuninga Olafi järele, kes 11. aastajajal ristiusku Põhjamaadel tule ja mõega abil agaralt laiale laotas. Kiriku ehitamisega on hult muinaslugusid koos; Kreugwald on — kas rahwajutu rajal wõi oma luule kihuusel — ehitajat Olewits, Kalewi wennaks teinud. Kiriku tornist (pikkus üle 58 salla) ei ole Wenemaal kõrgemat enam olemas, ning teda nähtakse nii maal kui merel kaugele Tallinna ümbrusesse. Kiriku pikkus on seest 28, laius 14, kõrgus 14 silda. Kõrged kitjad atnab, terawad garneeritud wõlwiistitud, samasest hulgad annawad kirikule ilusa ja pühakitu olemise, ning Gooti stiil on siin siisemisel ja wälisemelt küll lihtsalt, kuid siiski wäga puhtalt läbi wiidud. Üks kiwi siit wõlwiistitust 1330 a. arwuga annab arwata, et sellel ajal wõlwiistit praeguse kuju sai. Torn on pitsest 6 korda põlema sütitatud. Kirik ise põlenud kolm korda täieste ära, wiimane kord 16. juunil 1820 a. Keiser Nikolai I on siis 1827 a. 1/2 miljoni rubla kintinud, mille abil ehitus uueste algas ja aasta hiljem walmis sai. 1834 a. on praegune torn arhitekt Rybergi poolt walmis tehitud. Kiriku altaripilt on Wilhelm von Kugelgeni ja orel orelimeistri Walteri walmistatud. Kiriku ilu hulka käib ka nõndanimetatud Bremeri kabel, tõwast materjalist; Frankfurdist pärit kaupmehe Hans Pauljeni muretetud. Selles kabelis on üks marmorist Kristuse kuju (Weizenbergi töö) ja wanaaegne lapsega Madonna pilt, Tallinna maalri Walteri töö. Kiriku hommitupoolses otjas, wastu Pita uulitsat, on seina sees awaas, mis waremalt Kristuse kujule warju andnud. Kumbagil pool selle kõrwas on raidkujusid Jeesuse kannatamise loost. Madalamal on teine awaas inime selu uulere kujutusega, konn rindade peal

ja madu pea ümber, mis inimese kaduust tähendama peab. Awaufe tahwel 1513—1514 aastanumbritega tunnistab sellejama Paulseni tuju kui ta tahwli panijaks. Ra Olemiste kirikusse on furnuid maetud; teiste seas esimene Rootsi aegne Tallinna kuberner Erich Flemming.

Riguliste kirik. Temast räägitakse juba 1316 aastal. Kiriku seespidine pikkus 22, laius 14 sülda. Torn, mis 1898 a. tubermangu arhitekt Erwin von Bernhardi juhatusel uueste üles ehitati, äratas oma ijaaralise ehitusewiisi läbi tähelepanemist. Kirikus on väga palju wanu mälestusi, enam kui üheksa muuskodumaa kirikus. Kui usupuhastuse tagajärjel piltide häwitamine 1524 a. lasti läks ja palju kunsttöösid jumalakodades ära purustati, lastnud selleaegne kiriku eestseisja uste lukuangud tina täis walada ja nii jäiwad wanad pildid ning muistised wapisilbid puutumata. Kiriku põranda sees on palju wanu hauatiisid, millest kõigewanem 1330. a. nummert tannab. Kui aga 1840. aastal kiriku põrandat remonteeritud, läinud mitmed hauatiisid katti. Suurt tähelepanemist wõidab wana 1482 a. Väbedis walmistatud (nähid kõrwal olewasje Antoniuje tabelisje ülesjeatub) a l t a r tähelepanemist. Altari pildil on kahetordjed kõrwaltpooled. Esimestes pooledes sejjawad 32 puusi lõigatud ja osalt ületallatud pühade tuju, neist natukene ülemal 36 wäitjemat. Selles jamas tabelis sejjab teine wana suur altari pilt, Kristuse ristilöömine ja tema kõrwal Önnistegija teetond hukkamise platsile. Kiriku seinu katawad hult wanu mälestuse wappisid, mille seas mõned wanast hõbedast on. Puust mälestuste tahwite seati peetakse Rootsi maawalitiseja Bugislause wappi kõige ilujamaks ja hinnalikumaks. Ra Heinrich von Bockl, Hamelst, Tallinna esimesel protestantlaste kindralsuperindentil, leidub teiste seas seinatahwel. Kiriku kroonlühtrid on raskest metallist ja üks neist 5 meetri kõrgune ning seitsmeaerialine. Antoniuje tabelist jääb weel üks 15. aastasajal maalitud j u r m a t a n t s u pilt nimetada. Selle peal sejjab õpetaja kantslis, tema jalgade ees istub surm ning puhub torupilli. Sellejärele tuleb Rooma paawst, siis keiser, keiserinna, kardinal, kuningas j. n. e. igaüks kuulab saladuslike luutere-pilliajaja tähtu. Piltide all sejjab seotud kõnes igapähe jureja ätlemine ja wastus. Kiriku põhjapoolses wõlwisistkuss näeme ewangelistide, apostlite, Kristuse ja Moosese saatmise piltisid. Kiriku t o o l i s t i k, mis suure gilbe poolt kirikule kingitud, on osawaste niterdatud. Örel, pneumatik-wärgiga Walkeri töökojast, on Tallinna kontjertorelastest kõige suurem ja parem. Kiriku ijaaralduste hulka langeb ka w ä r s t b e E r o y j u r n u t e h a, mis alles hiljuti mulda pandi. Kuna see Wene kindral 1700 aastal Narwa juurdes ära wõideri ja wangi langes, oli ta Tallinna toodud ja siin suurte wõlgade all ära jurnud. Et raha tema seijusekohajeks matmijeks puudus, siis jäeti jurnuteha pahemat kätt Rooseni tabelisse, kus ta aastasadade jooksl muumiana seistes oma tuju wäliselt palju ei muutnud. Kiriku ees tabelis puhtab 1775. a. jurnud Gestiimaa kindraltuberner Beerer Friedrich August von Golshein-Dee, pärnade all aga palju muid tähtsaid mehi, nende seas lõunapool kirikut kuulus Tallinna ajaloo kirjutaja Kristjan K e l c h.

Pühawaimu kirik üks kõige wanematest ehitustest Alamlinnas; teda nimetatatakse juba 1316. aastal. Ühialgu oli ta jamanimetise waestemaja tabelis, hiljemalt, kui linna piir laugemale kanti, ülendati ta r a e k o j a t a b e l i k s — seal peeti amelikustsi palweroenistusi magistrali aretise astumisel, kohupidamiste algusel jne. 17. aastasaja lõpul anti tabel G e s t i l i n n a k o g u d u s e tarwitada. Kirik on Gooti stiilis ehitatud, Renaissiance stiilis torniga, mis raeoja tornile väga sarnane. Kiriku sees leidub hult maalidid ja niterdusi, mille suurt kunstilist wäärtust ei ole. Nimetada oleks ometi Luteruse ja Melanchtoni pildid kantsli kohal. Pühawaimu kirikul oli tore niterdatud a l t a r, mis pühawaimu wäljawalamist apostlite peale kujutas. See altar, mis Väbedis walmistatud ja 1484. aastal Tallinnasse toodud, sejjab nähid Riguliste kirikus Antoniuje tabelis. Tema asemele seati Gesti kunstniku K a u a maalitud altari pilt.

Jaani kirik. Tallinna Gesti l i n n a k o g u d u s e l e jäi Pühawaimu kirik 19. aastasaja algusel liig tihjaks. Siis alustati J a a n i k i r i k u ehitamist.

Nurgatiwi pandi 8. septembril 1862. a., Wenemaa 1000 aastase festimise pidustuste puhul. Piduistungis rongis läksiwad ametnikud, waimulikud ja kooliõpetajad, raeherad, gilded ja mustapeade liikmed Olewiste kirikust Harjumärawa ette, kus pärjemeister nurgatiwile kolm esimest lööti andis. Samalaadiline viburong tuli Pühawaimu kirikust 17. detsembril 1867. aastal, kui uus kirik, mis tubermangu arhitekti Gableri juhatusel ehitatud, kogudusele kätte anti. Ehituse kulud kaeti enamaste Jumalalesta, Em. Luteruse koguduste abitasja kui ta linnarahwa seas toime pandud torjanduste poolt. Praegune Jaani kogudus on Tallinnas kõige juurem. Kirikus ei leidu ajaloolisi mälestusi.

Celnimetatud kirikud on peajoonetes Gooti stiilis ehitatud; kuid wanemate juures leiame teisenbist, mis Läänemere äärsetele linnadele iseloomulik. Kõige tähelepanawam nende seas on armastus kõrgete, jaledate tornide wastu. Ehitusematerjaliks on paekivi, mis 2—12 tolli paksustes tähtsides saadawal. See kolmab väga hästi tublide müüride jaoks, aga wäiksemate ilutööde ning niferduste tarwis ei ole ta sünnis. Klustuste jaoks pidi kiwi Basalemma murdubest ja weel kaudemalt toodama. Selle mõjul on meie kirikud enamaste lihtsad, ilma wäliste kaunistustega; aga nende iselaad on seda mõjukam.

Kaarli kirik. Rootsi walitsuse ajal oli Doompea alewikus (Raskisabas) elutsewate eesklaste arv nii suureks kaswanud, et isäraltse koguduse sünnitajawad, mille jaoks Doompea lossi jaalis jumalateenistust peeti. 1670. aastal ehitati Dönnismäele puust kirik, millele Rootsi kuninga Karel XI. andis nimi anti. Selle kiriku õpetaja, praost Zimmermann, andis ühes teiste õpetajatega Eesti teelse lüue restamendi wälja. Põhja sõja ajal põletati kirik ühes ümberkaudsete elumajadega maha, et piirajad seal ajupaika ei leiaks. Kogudus ühines enamaste Pühawaimu linnaogudusega. Aga kui see liig perekats kaswas, hakati nõndanim. Eesti Doomkogudusele uut kirikut ehitama, mis 1870. aastal walmis sai. Kirik ehitati Romani stiilis, ainuma omalaadilijena Tallinnas ja ümbruskonnas. Poone on seestpoolt ilma sammasteta ja laeta, waba ja lahtse wäljanägemisega, väga walge, ning juurepärallise kõlarikkusega. Plaanid walmistas arhitekt Otto Hippus, katuse plaani tegi ehituskunsti professor Bernhard. Mõlemad on Tallinnast pärit. Kirikuse astuja peale mõjus suureste Eesti kunstniku prof. Joh. Kõleri maalitud (ja kirikule kingitud) altariipilt: Kristus kutsus waewatuud ja tooratuud oma juurde. — Kirikul on teiste hulgas tats kella, mis juba wana Kaarli kogudust jumalateenistusele kutsunud.

Rootsi kirik Rääti uulitsal on 16-mal aastajajal ehitatud ja ennem linna-waestemaja tarwitada olnud. Rootslastel oli ennem omal Mikhli nimeline kloostrikirik, mis 1733. a. wenelaste kätte wõeti ja sõjawäe kirikust muudeti. Siis anti see kirik rootslastele. Ilma tornita kirik on wanamoodi ehitus ja ei paku isäraltse wõatamise wäärilist. Sissetäigu eeskojas on üks wana 1647. a. ülesleitud wanast marmorist hauatiwi, wanast kattu ajast 1602, mälestuse jalmidega. Kirikut tarwitab peale Rootsi koguduse ka neljas Tallinna Eesti, Pauluse kogudus.

Katoliiku kirik — Peetruse ja Pauluse kirik, Wene uulitsal. Selle koha peal asunud 1246. a. Hispania terjasmunkade dominikanlaste ordu kloostrer, mis kolmest suurest ehitusest koos seisnud: Katerina kirik ja tats ühiselumaja. Peale selle olnud kloostril oma aidad, rikkalikud keldrid maa all, kust, nagu wana jutt kõneleb, maa-alune tee kuni Piritale wälja wiinud. Kloostiril olnud suur müür ümber ja tema wärawad käinud Wene uulitsale wälja, mida ennemalt Munga uulitsaks kutsutud.

Ufupuhastusel on magistral ja gilded munkasid süüdistama hakanud, et need kloostreri waranduse ära raiskanud ja kloostreri raha omawoliliselt omandanud ning pannud neile ette, kas kloostrist ära minna, wõi Luteruse usku tulla. Mungad walitud esimehe ja käinud peale mõne elatanud wenna, kes jäämisest luba taanud, Tallinnast ära. Kloostri prior ja tema abiline wõeti raeohtu poolt wangi ja lastud äkki siis lahti, kui mõne jao omastatud kallid asju tagasi andnud.

1532 a. pannud ülejäänud mungad kloostris põlema ja saanud ka ise leekides otse. Kuni 1799 a. olnud katoliiklaste hoopis ilma kirikut ja nende waimlikku tarwituks läinud pealinna preester Piritas kloostris waremetses täitmas. 1840 a. on wana kloostris asemele Wene uulitsale kõigefõrgemalt poolt annetatud 14000 rubla abiga uut kirikut ehitama hakatud, mis kuni täna päewani seisab. Altari pilt, kuulsa meistri Guido Reni töö, kuningas Ludwig I. kingitus Baierist, on isearanis tähelepanemise wäärt. Kirik on jeeft ehitud nagu katoliiku kirikud ifta.

Aleksander-Newski katedraal, Wene kirik, Doome peal. 1887. a. oli siinsete Wene waimulikkude keskel mõte tõusnud uut katedraali ehitada. Sellal ajal oli ka juur rahwuslane, würst Schachowskoi, Gestimaa kuberneriks, kes warsti ehituse-komitee kottu seadis, üleriiklikels rahatorjanduseks kõigefõrgemalt luba muretseks ja kiriku alustiti 1895. a. panna lastis. Kirik on üle poole miljoni maksna läinud, ning suurem osa jellest on torjanduse teel kottu tulnud. Seda ehitas püha sinodi arhitekt ja kunstide akademia professor M. Preobraszenski, Wyaznzi-Wene segastiilis.

Wälimised katedraali wärwitoonid on punane ja hall, kolmelt poolt kirikusse wiinad trepid Soome granidist. Tornid on üleni kullatud, katuse hallist tšink pletist. Mitmesuguste juurte ehituste pärast ümberringi ei paista kiriku ilu lähebalt hästi silma. Seda näeb kõige parem Kaarli kiriku poolt Doomepeale tulles. Kirik on umbes 1500 palwetaja jaoks ehitatud, 21 sülda jeeft pikk ja 13 sülda lai. Kiriku jeeftpidine ehitus, rikkaliku ornamentiga ja Peterburis tehtud altariaga (ikonostais) äratab kohe tähelepanemist ja maalide seas on rohkestes kuulsaate meistrite töösib. Kirikus ripuwad tats juurt kroonlühtert, kumbgi 3 arsinat lai, 48 küünlaga kumbgi. Tornides ripuwad 11 kella, neist kõige suurem 1000 puudaline. Juuad on ka wäljaspool treppide kohal olewad moosifitööd, ainumad omataolised meie linnas.

Preobraszenski kirik, Nunne wärawas, oli kõige enne katoliiku Michaeli naiskloostris kirikus, läts usupuhastruse ajal 1543. a. luterlaste kätte ja tehti 1630 aastal tuninglituks gümnasiumiks, kuna kiriku enese ruumid Rootsi linnawäe kirikusse pruugiti.

Warsti peale Põhja-sõda, kui Tallinnasse juuremal hulgal Wene wäge asendati, hakkas kuberner würst Menschikow sõjawäele kirikut nõudma. Pita tähtsemise järele oli magistral sunnitud, Rootsi kirikut wenelastele andma.

Keiser Nikolai I. aegus lõhuti wana hoone 1828. a. ära ja uus, praegusel kujul, ehitati asemele. Kiriku iluasjade hulka loetakse kõige pealt Peeter Suure kingitud altar (ikonostais) Italia stiilis. Praegu on see kirik õigeuslulise Gesti koguduse kääs.

Nikolai kirik, Wene uulitsal, on Wene kirikute seas Tallinnas kõige wanam, nimelt tõnelatse temast juba 1410. aastal Tallinna tornide hulgas, ehk kirik ise weel wanem wõib olla. Enne asunud tema Brooksmäel, 15. aastaajal wiitub alles praegusele kohale üle. Kui Moskwa würst Iwan III. Satja asunduse Moskwas ära häwiranud, wõetud Nikolai kirik magistrali poolt ka kohe wenelaste käest ära ja pandud kuni rahutegemiseni 1509. a. päris kinni. Pildi tülilide aegus 1524. a. ei olnud ka Wene kirikul asu ja kirik jäi jälle kinni kuni 1595. a. Rootsiaga rahutegemise aastani. Tsaar Boris Godunow on kirikule ühe juistetamise panni ja kroonlühtri kinkinud. Kirikus puhtab Rootsi mitropolit Arsenius Matsewitsch († 1772). Wahepeal olla hoone ka solbatite laatjarettis olnud, nimelt Tallinna wiimajel piiramisel. 1825. a. on ta Aleksander I. käsu peale uueste ära koristatud ja praeguse kuu saanud. Stiil — wana Rowgo-robi-Pihkwa.

Kaasani Jumalaema kirik Suhtentali alewikus, enamaste sõjawäe tarwitada, puust hoone, juba 1721. a. ehitatud. Ta olla ennem natuke teisel olnud ja 1749. a. praegusele kohale toodud.

Aleksander-Newski furnuaia kirik, ehitatud 1854. a. Wene furnuaial, linna lõunapoolsel serval, Pärnumaanteeist hommikupool. Stiil: Wana Romgorobit-Biškwa.

Kristuse ülestõusmise kirik Tallinna sõjawäe furnuaial, Wene furnuaia taga, ehitatud 1898. a. Moskwa ehitusewiisiks.

Pühitita kloostrikirik Schubbe uulitsal, Tallinna kaupmeeste ehitatud, kannab waimulikult *S u m a l a e m a t e m p l i s s e* wiimise kiriku nime. 1902. a. walmis saanud, wana Jaroslawi stiilis.

Simeoni kirik, Simeoni uul., ehitatud keiserinna Anna ajal 1755. a.; parandati pärast mitu korda ümber, kõigewiimati 1871. a., puuhoone.

Aleksander-Newski tabel Wene turul 1888. a. ehitatud, nimelt Worti päewa mälestuseks. Harilikult peawad siin kõik Tallinna Wene kogudused Kolme-tuninga päewal weepühitsemist.

Peale selle on linnas veel mitmed sõjawäe koduskirikud ja tabelitesse pühad kujud ülesjeatud.

Sinagog, juudi tempel, Wäitsel Tartu maanteel, 1884. a. ehitatud. Wäga isedaalil, wanas Hebreu stiilis hoone, tumeda wälimusjega ja jättilise eestküljega.

Baptisti kirikud: Hallita uul. nr. 5 ja Uue Kalamaja uul. nr. 7.

Wenaste koguduse palvemaja Kaupmeeste uul. nr. 18, asutatud 1825. aastal.

Surnuaiad.

a. Gaffa kogudustele.

Teliskopli surnuaed Teliskopli poolelsaarel, asutatud 1774. a., mil furnute matmine kirikutesse ja kirikute ümbrusesse ära teelati. Teliskopli surnuaial on järgmised kuulsad isikud maetud: lauljanna Mara († 1833.), Rawarini merekangelane admiral Woginus Petrowitsch Seiden, õhusõitja Verou (uppus 2. sept. 1889. a. Tallinna lähes) ja pealinna konjermatoriumi oreliklassi professor Stiehl.

Wõdigu surnuaed Ülemiste järwe taga. Surnuaedadeft on see kõige aristokraatlijem, sest siia matab Tallinna rüütlite ja Doompea kogudus.

b. Gesti kogudustele.

Kalamaja surnuaed, mererannal, linnast põhjapool, patarei karmute ligibal. Tallinna surnuaedadeft kõige wanem, oli juba katoliklaste matusepaigaks.

Kaarli kiriku surnuaed, Tartu maantee ligibal Juhkentali alewitul.

Kahumägi. Linnast mööda Tondi uulitsat Nõmme poole minnes jõuame Viimamägede seljandikku, millest juba eespool juttu oli. Kendeft liiwamägedeft on juba 1903. a. kõige linnapoolsem wäljawalitud ja kõigi Gesti Tallinna koguduste matusepaigaks tehtud. Kõrgeft Viimamägestikust on waade linna poole wäga ilus ja matusel ei wõi ialgi liig rohke niiskuse üle kaebada — kaewatud hauad jääwad alati kuivaks. Kuid liig sügawa liiwapõhja pärast on taimelask

halw. Siin on ka juur 50-haualine oktobri furnuaed, leitud kehade matusepait, sõjakohtute läbi ärakutatute hauad jne.

d. Muu ufuliste furnuaiad.

Wene koguduste furnuaed Pärnu maantee hommitupoolses alewitus linna lõunapoolses servas.

Katoliiklaste furnuaed. Kaarli ja Wene furnuaedade wahel seisab weiktüit wõrblemisi õige kõrgepinnalise saarega. See saar ja tema peal asuw tabel on Tallinna katoliiklaste matusepaigaks.

Jundi furnuaed, Magasini uulitsas, Wene furnuaia taga.

Muhameedlaste furnuaed, Wene furnuaia taga.

Sõjawäe furnuaed, Kaarli koguduse furnuaia taga.

Wana kolerafurnuaed, sealjamas.

Ajaloolised ehitused.

Raekoda, Wanal Rootsi turul, keset linna, on 1370. a. Gooti stiilis ehitatud ja 1627. a. renaissance torni jaanud. Ennemalt olnud raekoda ilusama wäljanägemisega, sest alnad olnud laiema ja sügavamad. Alumiistes ruumides, kus näid kauplused asuwad, olnud ennem joogikohad ja pärast eialgsed wangi-kambrid.

Raekoda ise on kolmekordne ja kõik korrad on wõlwitud: keldriruum, parterre ja ülemine kord. Alumiisel korral, keldriruumides nimelt, asub rikkaline raekohtu arhiw, üks kõige wanematest Baltimaal. Kui wälisest trepist üles minna, märkab film pahemat kätt trepitoja seinas wana Tallinna wappi ja otsekohe utse kohal Saksa keelse pealkirja, et iga raeherra, kes ametiasjus sisse astub, kõik isiklikud tahtmised, wiha, wägiwalla, põlgamise, sõpruse ja ilalaskumise unustama ning oma kasuüid üleüldjuie heaks ohwerdama peab, sest sellel mõedul, kuida tema õiglane või ülekohtune oli, tabab teda ka Jumala kohtus. Rõda, kuhu trepp lõpeb, on esiteks juur saal olnud, on aga jaolt linnatassa ruumideks ümberehitatud. Pahemat kätt utsest sisse minnes jõuame linna wolikogu saali, kus ka linnaamet oma istumisi peab. See saal on kahe wõlwiiga, kroonlühtritega ja wanamoodi ajaloolise mööbliaga. Überringi ilustawad kõrge kunstilise wäärtusega mitmejuguiste niterdustega puufriesid seinu. Ühe friesie peal peaaegu otse wastu usti on Kaarel XI. monogramm ja 1696. aastaarw, teisel friesil seisab furnupeaku, liinatell ja seal wahel pealkiri, „täna mulle, homme sulle.“ Saali tagapool otjas jahipiltisid kujutawad friesid on weel ilusamad. Nende kohal wõlwide all ripuwad 1687. a. Johann Okeni poolt maalitud 8 õlipilti, enamasti piiblliloolise süuga. Niterdustetöödest on ühe juure pingi leen või seljatagune, mida 15. aastasaja tööks arwatakse, tähelepanemise wäärt. Saali seinabel rippunud ennemalt suured tikitud waibad — gobelinid. Nende kallihinnaliste waipade nurlades seisab sisseõmmelbult 1547. a. arw ja Tallinna wäitene wapp. Need on Baltimaal ja Ohiuwenemaal ülepea kõige haruldasemad ilusjad. Peale nende hoitakse weel alles: hõbedased joogikannud, sõjawäelimate komandurlepid jne. Arhiwis aga on: Sanja seabus 1257. a., Lutheri ja Melanchtoni kirjad, 1700. a. allaandmise leping ja Wene keisrite poolt linnale kingitud eesõigused.

Wana kaalukoda raekoja eesjel turul, püsti kivitatusega hoone. Kõja külgedel seisawad medaljongitaolistes awastes wanad Saksamaa keisrite ja keisrinnade rinnakujub. Hoone ümber on palju putkaid ehitatud, mille läbi ehituse ilu palju kaotab.

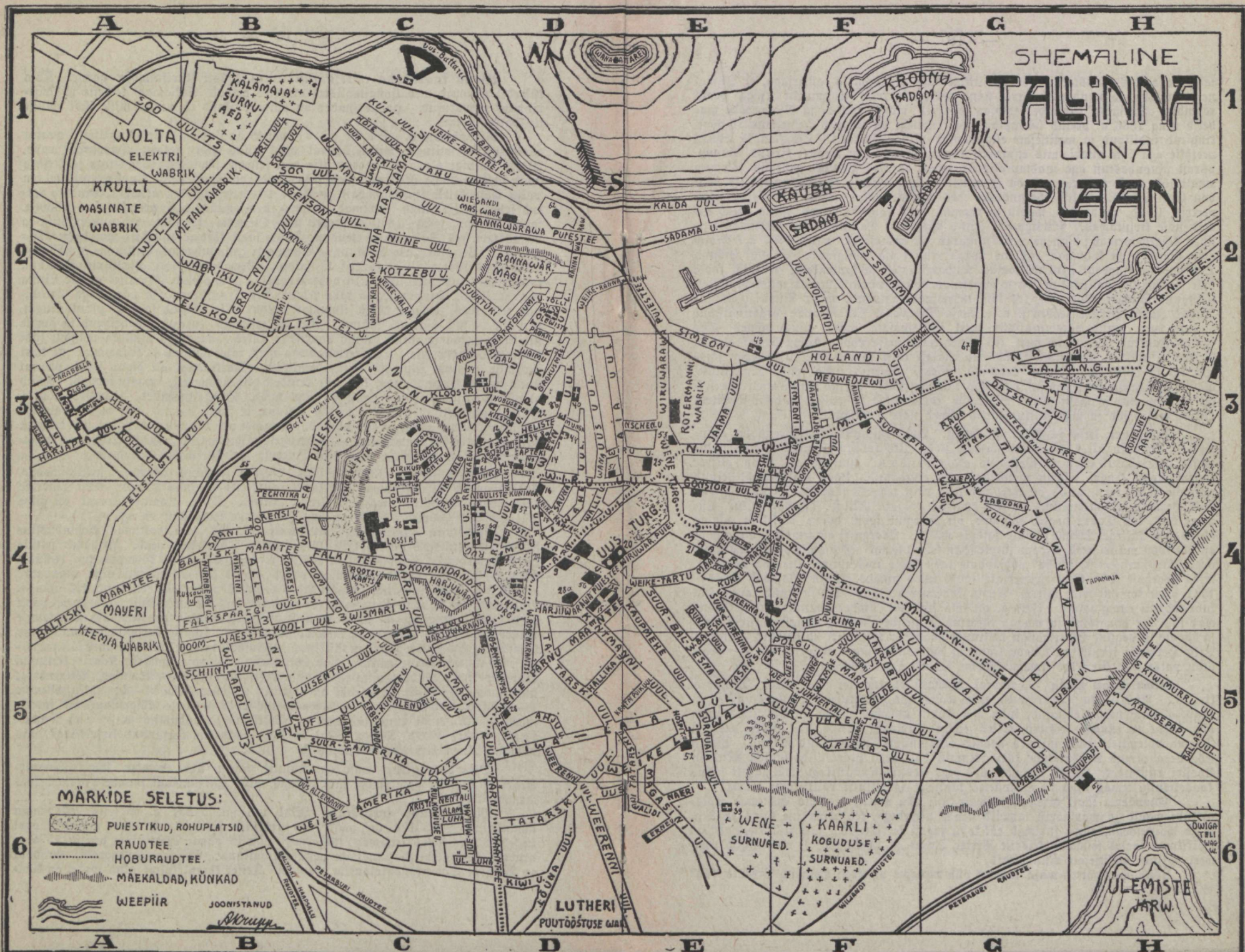
Gildehooned. Suur gilbe wõi Dörsejaal Pital uulitsal, terawa gootistiililise wiiluga, wiilu ülemaal otjal seisab weel praegu Danebrogi wapp. Wastu uulitsat olewa gildehoone ukse peal seiswad lõwipead rõngastega ja kirjaga (wist 1430 aastast). Ka saali sisemises ehituses on Gooti stiili kinni peetud, tal on palju mõlwisistika, hult sambaid ja kitsad terawate otjadega aknad. Wanaste peeturud selles saalis linna juuremad pulmad ära, nüüd aga peetakse siin 1860 a. jaadit bärft. 1820—1840 a. peetud siin Olewiste koguduse jumalateenistusi ja 50 aastate sees Saksia teatri etendusid. Suure saali kõrwal on wäike saal kahe tähtsa pildiga: Petzoldi „Kewade pidu“ ja Sprengeli „usupuhastus Tallinnas.“ Esimese pildi laius ulatab 20 ja kõrgus 17 jalani. Kewadepidu oli üleüldine Tallinna kohanikkude juuepidu 14. ja 16. aastajadabel ja teda peetud järgmisel wiisil: Linna ette, harilikult Kannawärawa taha tehtud üks frantsibega ja pargadega äraehitud telt ääres, kuhu 8 kõige ilusamat neidu sisse läinud ja siin pidutuningat, maikrahwi, ootama jäänud. Kui see wiimaks tulnud, walitsenud ta omale siit tuninganna ja nüüd läinud paarikene ukhes pidurongis muusika mängul läbi linna gildehoone ette. Teel terwitawad neid rahwahulgad ja trahwinna jäi kuni järgmise aastani juuresse lugupidamisesse. Matrahwis oli õigus sellel päewal ühele wangile armu anda, kes talle kettides gildehoone ette wastu toobud. Nüüd algawad linnas suurepäralised pidustused, linnu lastmised, joomised j. n. e. Gilde hoones olnud joomine wähest niisuur, et sinna teenrid õigi maha pannud, muidu ei olewat enam seista wõibud. Petzoldi pilt kujutab pidurongi sisse minekut parajaste läbi Kannawärawa. — Sprengeli pildil näeme, kuda Tallinna linnaamet ja raekohus raekoja trepi peal Luteruse jaadikut wastu wõtawad.

Kanuti gilbe Pital uulitsal, 1864 a. ehitatud Romani stiilis hoone. Uulitsapoolsel küljel seisawad tats suur tuju: üks tuninga Kanuti, teine Luteruse oma, nende all suur ja wäike Tallinna wapid. Maja alumisel korral on gilbe jaal ja muud ruumid. Suurem jagu gildehoone ruumidest on aga

Cestimaa maafonna muuseumi all, kus ka „Cestimaa kirjanbusline jeltis“ (Estländische Bitterärische Gesellschaft) koosolekuid peab. Mähasti jeltile kui ka muuseumile pandi alus 19. aastajaja algusel endise kubermangu- (nähäbe Nikolai-) gümnaasiumi kooliõpetajate poolt. Seltis kaswas warsti õige tugewaks: oli aeg kus Saksia literatide ringtondabes kohusets peeti, jelle jeltis liitmaks astuda. Sinnawalitsuse ja riisutlõgu poolt sai muuseum iga-aastast toetust; eraisikute poolt tehtid rohkeid kingitusi — asjadega isearanis. Muuseumis on isearanis nimetamise wäärt: Cestimaa lindude ja metsloomade kogu; kwiide korjandus; muinasaja loomateste kivistuste kogu on täielisem kui kusagil mujal; hult piltisid Cesti rahwaelust ja rahwariideid; riisutliagseid mälestusi; talumaja mudel; Kaarli kiriku ja Olewiste kiriku mudel; wista ja kujusid Cesti kunstnikkude (Adamson, Weizenberg, jne.) ja muude poolt. Muuseum on awatud igapäew tella 11—4; matju wõetakse 15—20 kop. inimese pealt. Selle waatamist wõib igasühele kõigetungiwalt soowitada. — Muuseumi ruumides ajub ka „Cestimaa kirjanbuslisse jeltis“ raamatutõgu, umbes 30.000 kõitega. Seal on kõigelaialdajem korjandus kirjatõõdest, mis tuldagi Läänemere maadesse puutuwad.

Olewiste gilbe maja on Kanuti gildest ühe eramaja läbi lahutatud. Sellel on ka suur gootimoodi saal olemas, mida aga ammugi muudeks otstarbekes tarwitatakse.

Muustapeade jeltsimaja Pital uulitsal. 1531 a. on jeltis jelle maja omandanud ja 1591 a. on maja uue eeskälje saanud. Peaufje mõlemil pool küljel ja ukse kohal seisawad lubjakivi tahwid püha Mauritiusi pea ja 1575 a. arwuga. Natulene kõrgemal on nelja Hansalinna: Brügge, Nowgorobi, Londoni ja Bergen Saksia kaubakoloniide wappid. Teisel korral kolme akna wahel on kivi-

tahvlitega taks Mustapea korpuse liitme fuju piitbega ja allkirjaga, et Jumal neid awitaba, kolmandamal korral üsna wiilu all kolm waimulikku ffiguga paas-raienbit. Eifemiste ruumide eestkojas feifawad mõned tauba- ja fõjalaewade mu-delid ning 1866 a. peetud laulupidu lipp. Seltfil on mitmed Jekaterina II poolt ftingitud fiidbitpidu ja walitfejate elufuuruftete piltide gallerii. Tähtfamaks ehteks peetatfe aga ühte altari, mis ennemalt dominikanufe ordu klooftri kirikus feisnub, pärast ufupuhafuftu aga mustapealiftele tagafi antud. Piltide galleriis olewat maalitõõde feaft peetatfe mõnda paremateks Wana-Safla kunftifännitufeteks, wift von Eidi omaks. Seltfi warandufte feas olewat palju wanu hõbeafju, nagu peefrid, lipud, raudriided, wapid ja raamat, fuhu fõigetähtfamad ifitub omad ni-med fiffe kirjutatwad. Mustapeade felfid Riias ja Tallinnas on Baltimaa felfi-fidest fõigewanemad; efimene neift ajutatud 13. aafafajal, teine 1407 a. Mõle-mad ühifufed on fodumaa ajalooa wäga tähtfat ofa mänginud. Efiotja feisnub Tallinna mustapeade felfs wäljamaa taubareifijateft ja taupmeefte felfidest toos, fellel igafugune politifiline wäru puudunud. Pärastpoole ajutatud mustapealifteft ifejugune fõjawäe rügement, kes fõit tähtfamad lahingud, nagu Riivi fõda, la-hingud Iwan Hirmla wafu j. n. e. kaaja fõdinud. See fõjawäe organifatfioni taoline fuju olnud mustapealifteft weel 19-aafafaja algul, ning mõned õige wanad elanifud mäletanud weel, kui felfifiliitmed nelja roodu taupa ära jaotatud. Praegufel ajal on Mustapea klubi oma efialgfe fuju tagafi faanud ja tema fõja-line kui fa politifiline tähtfus kadunud. Seltfi nimefus tuleb päha Mauritiufe, moorlase, nimeft, keda feftajal noorefõo kaitfepatroniks peetud ning tema pea fei-fab felfifilippude ja wapi peal. Wõeraste raamatufife on paljud tähtfab maailma riitide walitfejad ja wäepealifud omad nimed fiffe kirjutanud.

Toompea lofs ja Piiff Herman. Lõffi ehitatud mõgawendade ordu-meifter Wolquin nii 1227—1238 aafate fees. Üks lõffitäl, nimelt õhtupoolne järful mäetallatul on weel Wolquini aegne ja tänini puurumata. Lõffi olewat ennem fõgaw kraaw teiftetf toome-hoonetef eralbanud. Lõffi igal nurgal feinud wanafte fõrge torn, nüüd on weel üffi taks neift terweks jäänud. Nendef pitem, Piiff Herman, 45 meetriline, warjab oma all 98 jala pikkuf fõgawat autu. Efime-ne lofs, kus Daani bogtid elafiwad, oli praegufe lõffi hõone feftel ja ulatas õhtupoolfe küljega Toome fõrjule kaldale wälja. Praegu ei ole temaf peale atende autude lõffi müüri fees midagi järele jäänud. 14-mal aafafajal, pärast Tallinna ordu fõtte minemift, tõufis põhjupoole lõffi külge uus ehitus, ife oma hoowiga, mida praegufe lõffi fõige wanemaks jaotk tuleb pidada. Siin elafiwad 1346—1561 ordu komandõrid, hiljem Rootfi kubernerid (1561—1710); nüüd afub feal kubermangu wangihõone. 1788 a. on lofs fuurefti ümberehitatud; kraawid ole-wat fiis ära häwitatud ja maaga täidetud ja nende afemele, wanaf müürift wäl-ja fpoole, praegune kubermangu walitfufe hõone ja kubeneri eluruumid ehitatud. Piiff Hermani tornift on waade linna ja faarefiftu peale wäga ilus — peale muu paiftawad fiit felge ilmaga Soome kaldad ühes Helsingiga.

Rüüftifogu maja Toompeal, Romani ehitufe wiifis, wafu Toompea kirikut. Rüüftifogu (Vandhaus) wõi wanaaegfe nimefusega Landstuba on 1840. aafate ümber ehitatud, kuna aga Kohtu nullifale wälja ulataw tiib wanem olla. Kus ta ennem feisnub, et tea enam kindlaft ütelda, feft 1684. aafafel Toome põlemifel olewat mitmed hõoned alufmüüriini mahafiftud faanud. Pärast feda aega peetud mõisnikkude fõgu iftumifi hult aega fuure gilbe faalis, Michaili klooftri ruumides. Maja uumas jaotk peab Eeftimaa rüüftifõgu, wõi aabeli feifus kofolekuid, temas afub fa maapäewa kantfelei ja riffalik rüüftifõgu arhiw.

Maapäewa faali katawad ülewalt tuni alla matrifuleeritud Eeftimaa mõis-nikkude wapid ja marmorift tahwlib nende nimebega, kes wabadufe fõjas 1812 a. kaaja wõitlefifwad, fenna furowad eht kodu tagafi teerafifwad. Suure fõwal olewas wõitfemas faalis feifawad feifrite Peeter Suure ja Alekfander I. rinnafufud ning weel poljude walitfejate rinnapiltid.

Üsna maapäewa-maja lähedal olla wanafte piiftõpi Heinrich Üftfala 1433

a. ehitatud piiskopi loss asunud. Ta on aga ammugi kadunud, ja nüüd ei teata siite tema kindlat asumise kohta.

Endised rahapajad. Daani aegne rahawabrik olnud praegusel Ratas-taewu uulitsal Grob'e maja kohal. Hiljemalt, ordu walitsuse aegs, wiidub raha-wabrik Niguliste uulitsale.

Wanad Tallinna tornid müüridega.

Nagu Toompealne, oli ka elamlinn kindlus olnud. Eralgsed kindlustused on ilma ühenduseta olnud ja ainult nõrgemaid kohti kaitstud. Juba 1280. a. ehitatse kindlusele kunstkaitset, nimelt kaitstud sellel aastal Daani kuninganna ühele jaole alamlinnast müürid ümber ehitada. 1310. a. sõitis kuulus Daani ehitaja Ranne Tallinnasse müüritöösid lõpetama. Tema oli siis ka selle müüri ehitanud, mis Harjuväravast hakkab ja mööda Doome kätt Rannewäravasse ning mere äärde wälja wiib. Suurem jagu sellest müürist on tänapäewani terweks jäänud.

Linna müürid oliwad enamaste lestmijest 50 jalga kõrged ning 7½—9½ jalga paksud. Nende ehituse materjaliks oli Lasnamäe paas ja nende tugewus ei jää teiste kuulsate Hansalinnade müüridest mitte maha. Müürid oliwad tornisid täis, millede wahede pikkus üksteisest mitmejalgune oli, nagu jeda müüri tugewus ja tarwitus nõudis. Tornid oliwad müürist wäljaspool enamaste 85 jalga kõrged ja terawate fatustega. Need tornid oliwad wahiputkadeks ja siit wiisid kätkeb wälja müüride peale suurtükide juurde. Linna müüride tagant joofsis jägaw kraaw läbi, mis Ülemiste järwe weega täis lasti ja sellest weel wäljaspool asusiwad mullast bastionid wõi wallid, mis pealetungijaid esiotia kraawide ligi-dale müüride alla tulla ei lastnudgi. Rootsi kuningas Karl XI. ajal suurendati wäliseid bastionisid rohkesti. Tallinna wärawad oliwad juba 14. aastajal wal-mis olnud ja enamaste oma uulitsa kohased nimesid kannud. Ohtu—põhja—homiku poolt lõuna poole lugebed on neist nüüd weel järgmised järele jäänud :

Nunnewärw, 1868. a. mahakistud; 19. aastajal lõpul uueste üles ehitatud; Rõõritorn, praegu lagunemisel. Gutentag (Head päewa) praegu tühi. Sinterdem Güsternkloster (Kunne kloostri taga) nurge-line, praegu elanikkudega. Siis järgnewad Louenschedestorni ja neli teist torni, mis tänini ilusaste terweks on jäänud. Rannawärw kahe torniga, teine teinepool. Neist on teine wälja ja wäga kena, teine aga paks ja paendumata, „Paksu Margarete“ nimeline. Kaua aega asusiwad temas soldatid, 1905. a. muudeti ta politilawangihooneks. Stoltling, Kochi maja ligidal. Torn Hattorpetaga — Bernharbi maja juurdes, nüüd elumaja. Bremertorn — wastu uurimise wangikoda. Ramferbeck — nüüd elumaja. Sellemann — lagunemisel. Wiruwärw tornid, Wiru-wärwas umbes 80 aasta eest ümberehitatud. Need tornid oliwad ülekõrgemad linna müüridest tükk maad wäljaspool. Wiimasel parandusel ehitati lõunapoolse torni kõrwa niijama kõrge lai torn, millel aga Tallinna muistisega igajugune ühjus puudub. Sinkenturm (lontaja) elanikkudega. Assauwenturm — lagunemisel. Rootsi värw ühiketseljal ja Rootsi värw Pitaljalal, wastu Laia uulitsat. Kõige tihedamalt seisnud tornid Nunne ja Rannawärwate wahel. Linna wärawate tornid on enamaste kadunud. Riekin die Rõk („Waatatöödesse“ — nimi tuleb sellest, et tornist ümbruse korpustest siise waa-data saab) Toompea peal, 4 kordne. Ülemistel kordadel on suurtüki lastmise-kohtad ja wäljaspool müüri sees on mõned suurtüki kuulid peetama jäänud, mil-lega linna 1577. a. piiramisel lasti. Torni all on kaks maa-alust wõlwtitud lage-dega korda. Torni järele üksteist lähimõeta 5 fälida.

Aufambad ja mälestusemärgid.

Rusalka (weeneiu) Kadrioru mererannal ilusal promenabil, kujutab ingelt, kes ristiga merd õnnistab. Kuju on prongist, kunstnik Adamsoni töö ning aufamba alus tugewasti Soome granidist. 7. sept. 1893. a. läts sõjalaew „Rusalka“ Soome lahes tormi käes kõigi meestega jäljetumalt kaduma ja selle mälestuseks ehitati 1902. aastal see 7½ jülla kõrgune mälestusmärk.

Suur kivirist Pärnu maantee alewis Magdalena uulitsal 1560. a. Iwan Hirmja wäe wastu langenud Mustapeade-liikmete mälestuseks.

Peeter Suure ausammas Heina turul, praegu ehitusel.

Iluehitused.

Iluehitusi selle sõna tõsisel mõttes on Tallinnas vähe. Meie nimetame äkki filmapaistwamaid.

Posti ja telegrafide kontor Wene uulitsal, 80-datel aastatel akademiker Schreiberi plaani järele ehitatud. Välimine külg on Ludwig 16. aegses stiilis.

Ringkonna kohus Karjawärawas, 1894. a. ehitatud, renaissance stiilis, tuluaridega ja walgete sijemiste ruumidega.

Mäisnikude krebdiitkassa Karjawärawa promenabil, 1905. a. walmisjaanud. Hoone on wana Saksa wõi nõndanimetatud Nürnbergi ehitusewiisil, ilusa eestiküljega.

Kiigipanga hoone sealhambas, inshener Jaroni plaanide järele ehitatud ja 1909. a. walmis saanud. Stiil sega-renaissance.

Ilusad eramajad on (peale nende, mis mujal nimetatud): Meieri maja — Pital uulitsal, Gutkini — Brooksmäel, Girard de Soucanti — Wene uulitsal, Weymarni — Tõnismäel, Höppeneri pangamaja — Harju uulitsal, Scheeli pangamaja — Wanal turul ja Ungern-Sternbergi maja — Pitaljalal.

Seltsid ja seltsimajad.

Seltsid on Tallinnas 183 tükki. Neist olewat suurem jagu Saksa, siis Eesti ja Wene seltsid.

Estonia, seltsimaja Maatri ja Wäitje Tartumaantee nurgal, asutatud 1877. a. Praegu asub temas (1906. a. jaadil) Eesti teater. „Estonia“ on esimeste laulupidude toimepanemises suure osa waewa näinud, on alalise Eesti teatrimõtte üleswõtja olnud ja temast on ka uue teatri ehitamise nõu wälja läinud.

Lootus, Gonsiori uulitsas, lauluselts, nagu Estoniagi, asutatud 1877. a. Suwel pandakse taunis juures seltsiaias juwepidusid toime, talwel aga lõbutsewad siin uisusportlased jää peal. Minute oma ruumidega Eesti selts Tallinnas.

Walwaja, karstuselts, asub 1910. aastast jaadil Tõnismäel, asutatud 1897. aastal.

Uus Saksa teater Karjawärawas, ringkonna kohtu wastus, paetiwist ehitus, walmisjaamisel, Wene arhitektide Wassiljewi ja Bubõri plaanide järele, üks ilusamateist ja tähelepanemiseväärst ehitustest üleüldse.

Tallinna Saksa klubi sealhambas, parun Engelharbi plaanide järele, sijemine modern sijsseade isearanis ilus.

Wene seltsimaja Karjawärawa promenabil, 1895. a. renaissance stiililine, arhitekt Knüfferi plaanide järele ehitatud.

Tallinna witsimaja Wiruwärawas, 1873. ehitatud, juure saaliga ja kena mahitorniga.

Kaarde, Suurel Aheha uulitsal nr. 11.

Lutheri theemaja Põuna uulitsal, Soome stiilis 1905. a. wabrikul ehitatud. Saal on suur ja rõõwikas, kõigeparem kontsertsaal Tallinnas.

Sadam.

Sadam seisab viiest iast koos. Need on:

1. **Alvan-port** (eelmine sadam), endine sõjasadam peastejaamaga.
2. **Raubasadam**, Peeter Suure aegne ehitus.
3. **Rannasõidulacivade sadam**.
4. **Uus bassein**, 1885. a. ehitatud.
5. **Admiraliteedi sadam**, 1901. a. ehitatud, sõjalaevadele.

Sadamas on suur elevاتور ja tollimaja. Viimast loetakse sissetuleku poolest neljandaks Veneriigis.

Koolid.

Peetri realkool promenabil 1883. a. Moskva insihener Höppeneri plaani järele ehitatud, sisemiste ruumide valgustamise, ventilaatsiooni ja soojendamise poolest hästi täielik, ilusate ruumidega ja avarate saalidega. Aula saal ulatab 2 korra läbi ja on postidega ümberpiiratud.

Aleksandri gümnaasium Wene turul, 1872. a. ehitatud.

Nikolai gümnaasium Nunnearawas, üks kõigevanematest keisrõueasutustest Venemaal, 1831. a. asutatud, nimelt Gustav Adolfsi käsikirja järele. Kooli ruumideks olivad ehitaja vanad kloostrid müürid ja hooned, 1909. a. ehitati koolile kolmas kord peale.

Raigümnasium, 1874. a. ehitatud, Suurel Tartumaanteel nr. 11.

Doonpea kool, kõigevanem õpeasutus Tallinnas, nimelt 1319. a. asutatud, Kooli uulitsas. Kui koolide muutmise hoog Baltimaal 80-date aastate sees tugewalt sai, ei tahtnud riiklikkogu Doon-koolile Wene õpetelt vastu võtta, waid pani kooli finni, pärast segaseid aegu awati tema 1906. a. uueste.

Pr. Gendri eragümnaasium tütarlastele, Karja uulitsas, 1907. a. asutatud.

Pr. Protopopowa eragümnaasium tütarlastele, Narwamaanteel, asutatud 1907. a.

Raudtee tehnikakool Balti raudteejaama ligikal 1880. a. asutatud.

Kaks linnakooli, Wene ja Pital uulitsal.

Linna kaubanduskool Wäike Pärnumaanteel nr. 19, Narusbeki poolt 1907. a. asutatud, 1909. aastast peale linna kaks.

Peale selle on linnas veel umbes 60 mitmejagust algkooli ning õpeasutust.

Tallinna tööstus.

Juba oma seisupaiga poolt — piiräärne linn sadamaga, mis aasta läbi jääst waba ja laewasõidule awatud — on Tallinn tööstuses tähtsaks paigaks määratud. Rahjuts ei ole aga toore materjali ega kütte muretsemine terge, sest Tallinna lähedal ei leidu mineraliisid, mis tööstuses tarwitada annaks. Selle mõjul on Tallinna tööstusel raskustega võidelda, ja õitsele wõtsiwad ainult need tehased jõuda, mis oma toorest materjali lähedalt leidswad ehk wäljamaalt sisse tõiwad või mille produktid Päänerememaal tarwitamisi leidswad.

Suuremateks Tallinna tehaste seas on (Tööliste arv käib täiskaswanud meeserahwaste kohta; ja on wiimase riigivolikogu liikmete walimise nimelirjast wõetud):

1. A. M. Lutheri puutööstuse attsia-jeltsi wabrik, Suurel Pärnu maanteel; 741 meestöölist, rohkest ta naistöölist; walmistab mööblit, fineeri jne.; fõigetähtsam omalaadilistest Benemaal; rohke eksport.

2. E. J. Johanson'i attsia-jeltsi paberiwabrik, Maatri uul.; 137 meestöölist, rohkem naistöölist; walmistab trüki- ja kirjutuspaberit.

3. Attsia-jeltsi „Dwigateli“ wabrik, Suurel Tartu maanteel; 1185 meestöölist; walmistab wagunite raudteedele; ajutati omal ajal juurelt, nelja kuni wiie tuhande tööliste jaoks, aga sattus kiratsema.

4. Balti puuwilla tebramise ja kudumise wabrik, Teliskopli uul.; 391 meestöölist, märtsa rohkem naistöölist; walmistab puuwilla riidet; toob oma toore materjali väljamaalt.

5. Attsia-jeltsi „Wolta“ wabrik, Soo uulitsal; 350 meestöölist; walmistab elektrimasinaid, isekranis sõjalaewade jaoks.

6. Fr. Krulli attsia-jeltsi masinawabrik, Teliskopli uul.: 174 töölist; walmistab masinaid ja masina jagusid kohalise tarwituse jaoks.

7. Fr. Wigandi masinawabrik, Promenadi uul.; 351 töölist; walmistab peaaesjalikut aurutatuid, ehitab wiinawabrikuid jne.

8. Tallinna metalliwabrik (endine Lausmann), Soo uul.; seismas.

9. „Swesda“ pletiasjade wabrik ja wärwi-trükituba, Jahu uul.; 80 töölist.

10. Chr. Kotermaani sae- ja jahuweski, Promenadi uul.; 122 töölist.

11. G. Grafi sae- ja jahuweski, Narwa maant.; 140 töölist.

12. Kiemer ja Rannatshofi jahuweski, sadamas.

13. F. Grünwaldi nahawabrik, Maatri uul.; 55 meestöölist.

14. Tallinna tsellulose wabrik E. Osse ja Komp.: Tsellulose uul.; 143 meestöölist; walmistab puu-ollust, katusepappi jne.

15. Richard Mayeri teemiwabrik, Jalkspargi uul.; 198 meestöölist; walmistab wärwifid, rohtusid jne.

16. Tallinna kaubasadama töökojad; umbes 100 meestöölist.

17. Balti raudtee wabrik ja depoo, üle 1200 tööliste.

18. Tallinna gaasiwabrik, Kalarandas.

19. Revalia õllewabrik, Wäite Karja uul.

Peale selle palju vähemaid wabrikuid ja töökodasid — mehanika ärid, tsemendi-tehased, joogiwalmistuse asutused, kilutegemise ärid jne.; sihte kokku üle 100 tehase, enam kui 18 miljonilise walmistusega.

Tramwai

1884 a. asutatud. Tema omanikud on nõndanimetarid „Tallinna Hoburaudtee jelt Belgia“, mille etteotja mõned kodumaa mõisnikud hakkasid.

Tallinna tramwai ulatab kolmele poole välja: Pärnu, Tartu ja Narwa maanteed mööda. Suuretyudel sõidab ta pealegi Salongi uulitsast merekallast mööda kuni Ruskalka mälestusambani. Kuna juuremates naabrilinnades, nagu Riias, Wiibawis, Peterburis j. n. e. tähtjas osa uulitsaraudteesid elektriga käiwad, weab wagunifid Tallinnas alles hobusejõud. Elektrijõudu ei olewat hoburaudtee walitjus weel mitte jellepärast tarwitusele wõtnud, et linnal elektri andmise lestjaam puudub. Hoburaudtee walitjus omalt poolt seletab, et temal selle asutamiseks ätsti jõudu ei olewat, sest tee ei tegewat niipalju sisse. Ohnupoolne linna serw on ilma hoburaudteeta ja peab ühendust sõdalinnaga woorimeeste abil älewal. Linna isefugune ehituseniis on tatistujeks olnud, et nii elaw nukt, nagu Balti raudteejaam, tänane ilma hoburaudtee liinita jäänud on.

Tapamaja

Kiisentampsi uul. on 1893. a. linnainseneri Jafoby ehitatud. Maakoht tapamaja all on Ulemiste mäe all Kadrioru ligibal olev lagendil. Tema 3000 ruut-salla suurusel platsil piirab kiviaed ja tapamaja ise langeb tahte jattu: elajate hoom, ning tapmise jaostond. Suurde peaseb üksi Kiisentampsi uulitsast. Tapamaja ehituse ajal oli wäljamaa tapamajasid eestujuts wõetud ja uuema aja nõudeid filmas peetud.

Turud.

Roheline turu Pika uulitsa ääres, oli enne kala ja juurewilja turuts, nüüd aga kinnine iluaed purtskaewuga ja lillepeenardega.

Suur turu, endine kaubaturu Kaekoja ees, on praegu tähi plats ja woorimeeste seisukoht. Wõelbatse edespidi iluaiaks teha.

Seina turu ehk Harjuwärawa plats, kus Peetri auusamba ehitus pooleli, muudetatse lähemas tulewitus iluaiaks.

Uus turu, suur üleüldine kaubaturu Karja- ja Wiruwarawa wahetohal laialiste kauplemiseplatidbega, kaubamajaga, kaalukojaga ja poobidega. Siin oli 1905. a. 16. oktobril teatud õnnetu lastmine hulga inimeseohwritega, mille jälgebst weel raudse laternaposti sees olewat kuulauku näha wõib.

Wene turu on oma nime Wiruwarawa efsjel asunud wenelaste poobidest saanud. Kui kuberner Schachowskoi ajal kest platfile kabel ehitati, kiisendati kauplemise ruum, mille tagajärjel sealne kauplemine Uue turu poole on nihkunud.

Wäike Rannawarawa ees nõndanimetatud „Täiturul“ müüdatse pähapärabel tõitsugu wana kraami.

Platfid ja aiad.

Tallinnas, kus tööliste perekondade arw üle 10.000 ulatab, näitab aedafid ja jalutuskohtafid küllalt olema, aga meil puudub ometi täieline rahwapiiestit, kus inimesed wabalt muru peal liikuda wõitsiwad. Muijal juuremates linnades, nagu Helsingis, Riiewis, Hartowis jne. on seesugused aiad olemas. Kendes wõiwad inimesed wabalt jooksata, nalja teha, tantfida, murul pitafi olla jne. Tallinna Kadrioru ja mäed on küll suurepäralised paigad, mille jarnaseid teistes linnades palju olemas ei olegi, aga neis on ainult kruusatud teede tarwitamine lubatud. Kord on Tallinnas niisugune rahwamets olnud, nimelt Winkleri mets Stroomi ligibal. Kuid sest ajast saadit, kui sinna nõdrameelsete maja „Seewald“ asutati, piirati mets traataiaga fiske. Nii jääb lahendamaks jalutuskohtaks üle 7 wersta laugune Rõmme mets. Peale selle kaitse weel palju Kopli metfas, Tondi metfas jne. 1907. a. on Tallinna linnawalitfjus rahwapiiestitfude asutamisega algust teinud ja ühe koha Lasnamäel Marienbergi taga wälja walinud. Kuid wõderale Tallinnasse tulejale paistawad linna aiad ja puiesteed wäga ilusad.

Harjuwärawa mägi heinaturult Toompeale alles minna, pahemat tätt. Selle weerul, Harjuwärawas, on waatamisewäärt Tallinn a w a p p, mis õitsewatest lilledest ja kwiidest kofku seatud. Siin on Tallinna juweaed variété teatriga ja muusikaga; etendused juwetuudel igal õhtul. Selle kõrwas on Rootsi kants, wähem haritud, aga wabamalt tarwitada.

Rannavärawa mägi Rannavärawas, imeilusa waatega merepoole, isearanis suwifel õhtul, kui jadamat ja laewu tuleb walgustawad. Kats korda nädalas mängib kroonumuusik. Mätipult leiame wana Rootslaegse suurtükiraua.

Wiruvärawa mägi Wiruvärawas, annab elawale uulitsale warjuka ja maheda tuju. Suwel tarwitawad seda aeda enamaste lapsed ja nende hoibjad.

Promenad linna ümber. Tallinna wana-linna piirab lai 4 wersta pikkune puistee, nagu roheline wöö. Selle ümber on wäga armastatud jalutuspaided, isearanis

Kaarli kiriku promenad, Kaarli ja Jaani kirikute wahel, kolme laia, warjuka kõnniteega. Kaarli kirik promenadi lõpul suurendab jalutuspaiu. Selle promenadi ja Harjuvärawa mäe wahel wallitrawis on **mängu-aed**, kuhu linna poolt lawa-tennise ja krocketi mänguplatfid ehitatud.

Ratulli promenad, Balti walli, Runnewärawa ja Pika Hermannini wahel, 1905. aastal korraldatud ja sellest ajast juba õige toredate jalutuspaidga taswanud. Iseäralist ilu annab talle nõndanim. Schnellii tiik, aimmas ofa wanast wallitrawist, mis weel lahri jäänud.

Kontserbiaed Kadriorus, Kadriorgu minnes paremat kätt. Kaaril õhtul nädalas mängib kroonumuusik.

Salongiäed. Kadriorgu minnes pahemat kätt, ühe atkfiasekti omandus. Seal on wannitamine külmade ja soojade wannidega saadawal, kuna ta muu sisseseade poolest teistmiste supelusajutustest kodus ja laial Wenemaal ette jõuab. Saali merepoolisel rõdul mängib suwe ajal igal õhtul muusik, enamaste mõned mõderad sissejõitnud kapellad. Kaupidustud kaalis on jagedad.

Tallinna ümbrus.

Tallinna ümbrus on ilusate kohtade poolest rikkam, kui keegi muu linn Baltimaal. Enamaste wiitwad need kohad kõik waatleja mõtte kaugele ajaloosse tagasi. Meri saarestikuga, kõrged kalbad, suwituskohad mitmel pool — kõik jee annab wäljasõitjale laialist wõimalust looduse ilu omas maitstes waadelda. Esmene neist kohtadest on

Kadriorg, suurepäraline puisteti linna hommitupoolses serwas. Peeter Suur olla Gestimaa wäga armastanud, ta oma ütlemise järele enam kui iseennast. Aastal 1711 sõitnud tema abikaasaga esimest korda Tallinnasse, et linna kindluse paranduse töösid üle waadata. Juba kats aastat hiljem andnud ta ta käsku, et sadama ehituseks materjalid walmis peawad olema. 1714 a. jõudis Peeter Suur teist korda Tallinnasse ja hakkas sadamat ehitama. Sellel samal suwel nähti Peetert jällegi meie linnas ja ta õstnud Lasnamäelt omale tükki maad, kuhu wäikese maja peale kástinud ehitada. Kõik praeguse Kadrioru alune maa oli siis linna karjamaaks, ilma puudeta ning metsata ja Peeter wõdis siit sadama ehitust taktistamata tähel panna. 1718 a. tõi Peeter se selleaegse Wene sõjalaewastiku 22 laewaga Tallinna reidile ja see reis oli selleks, et Kadrioru lossi ehitamiseks põhjatiwi paigale panna. Lossi platšis waliti endise majakeste juurde tükk maad merepoole külge wälja ning ehitajaks määrati itallane Michetti.

1719 tuli Peeter uuesti Tallinnasse ja leidis, et lossi müürid juba katukseni walmis oliwad. See rõemustas keiserit wäga ja ta pani

oma käega kolm viimast müüritiivi paigale, mis praegugi veel mälestusena lupjamata nähtawal seisavad. Müüd hakati lossi aeda ehitama. Senna toodi palju raidkujusid, skulptura töösid ja seati Ülemiste järve weega purtskaevud sisse. Wett lasti purtskaevudesse Kadriorgu Snglijemaalt toodud malmist torude läbi. Lähemad mõisad nagu: Arufüla, Peningi ja Kostiwere osteti keisri poolt ära ja kingiti ühes lossiga ja aedadega keiserinna Jekaterinalale. Selle kingimisega ühes nimetati ka uut asundust Jekaterinentaliks j. o. Kadrioruks. Viimast korda oli Peeter Suur Tallinnas pärast Nystadi rahu tegemist, terve juure otja pealegi.

Keiserina Anna, kes ise iialgi Tallinna ei tulnud, ei hoolitsenud kunstaia eest enam. Ta käskis pealegi kõik lossi aiailustused, nagu: fujud, purtskaevud, marmorist pingid ja kallid weetorud Peterhofi wiia, kus nad ka praegugi on. Östetud mõisad müüdi ehk kingiti jälle ära ning nüüd ei ole lossi päralt enam muud, kui juur puiestik mõningate heinamaadega. Paul I. ajast saadik langes Kadrioru udellide (удѣльное вѣдомство) alla j. o. keisri sugukonna pärisomanduseks.

Lossi hoone on baroki-stiilis ehitatud ja ainus omataoline Tallinnas. Tema seisab maakallakul, on ühelt poolt kolme ja teiselt poolt kahetordne. Lossi aias on wanad pärnad, wist lossi ehitamisest saadik. Lossi sisemistest ruumidest äratub kahest korrast läbi ulatav jaal walgete faminadega tähelepanemist. Saali lakke on pilt maalitud, kus Diana julemisel Akteoni pödraks muudab.

Wana Peetri majake on samaseks jäänud nagu ta ifka oli. All on weike köök juure kena ahjuga, suur kabinet ümarguse lauaga, leen-tooliga ja tuhmides kuldraamidest peeglitega. Ülewal on söögituba laudadega ja kõrgete toolidega. Magamise toas on lai woodi ja paar Peetri enese tuhwolid.

Kadriorgu on kahesaja aasta jookkul paljud riigipead waatamas käinud, mõned neist mitugi korda. Ta on põliste puude, paljude puhkekohtade, ilusate warjurikkate fõnniteede, pikkade alleede ja lõpmata kofutawa mereõhu poolest väga rikas. Suwe õhtudel woolawad linnaft terwed jalutajate parwed Kadriorgu ja nende arw tõuseb kümnete tuhandeteni.

Tahame Kadrioru läheduseft weel ilusat pilti ehk panoramat jaada, siis astume puiestikust läbi ja treppi mööda Walge majaka poole ülesse. Siin jõuame kõrgele mäeseljandikule, mis linna hommiku ja lõunapoolt piirab, nimelt Lasnamäele. Aga meie astume siia hommikufel ajal ja waatame linna nimelt siis, kui päike teda meie seljatagant walgustab. Siis awaneb meie filma ees waade, misjuguft üksi meie wana, kallisi Hansa linn pakkuda juudab, ning misjuguft harilikult panoptikumides näha oleme saanud. Astume nüüd põhja wõi lõuna poole, igalt poolt ühesugune toredus — ainult teifendites. — Walgest majakast umbes üks werst lõunahommiku poole seisab uus p u =

nane majaf. Walge majaka ümbrus on noortele inimestele armsaks mängu- ja sportiplatsiks.

Walgest majakast Narwa maantee poole minnes leiame Hundikuristikü, kus üks oja Lasnamäe kaldalt orgu langeb. Rewadel, suure wee ajal pakub kost toredat waadet.

Marienberg. Teed mööda Wiimse ja Birita poole jõuame kõigepealt kõrge talda peal seiswasse Marienbergi lossi. Ennem asus siin sukrwababrik, mis umbes 50 aasta eest maha põles. Praegu on lossi peremeheks krahw Orlow-Dawõidow, pealinnas politika tegelasena tuntud mees. Aia keskel seisab uhte loss torniga ja wärawa postide otjas istuwad malmist kottad. Wärawa juurest wiib kivi-pawiljongist trepp alla merepinnale. Waade pawiljongist linna peale on lõpmata kena.

Kose mets. Umbes kaks wersta Marienbergist põhjahommiku poole on paremat kätt üsna Birita jõe äärdes Koshi mõis puiestikuga, metsaga, furnuaiaga ja mõisaomanitude matusepaigaga, mida neli Weizenbergi walmistatud kujud ehiwad. Koshi on juwe ajal wäga lugupeetud wälja sõiduks. Puiestiku waatamist lubatakse piletiga, mida Tallinnas, Pital uul. Koshi kontorist ilma maksuta antakse. Teinepoolt Birita jõe on kallas madal ning sellepärast waade lähedal olewate kloostrikiriku waremete peale meeldiw.

Birita kloostru waremed. Püha Brigitta olnud Rootsi senatori Ulfio Hundmani abikaasa. Ta on aga usu waimustuses mehest lahku ja pühasid paikasid kummardama läinud. Teefond olnud pikk ja wäga raske. Brigitta teinud palju imetegusi, aitanud waeleid ja wiltsaid, elanud lihtsalt ja käinud Roomas, Neapolis, Sitsiilias ja mujal ära. Oma surma järele 1373. a. on ta paawsti Bonifatziuse IX poolt 1391 pühade hulka wastu wõetud. Brigitta nimelised kloostrid oliwad mõlemile soole määratud, meesterahwad elasiwad ühel pool, naesterahwad teisel pool. Nende üle walitses naismunk või nunn (abtes). Nunnade hoolets oli söögi walmistamine. Toit anti läbi seinaaugu meesterahwaste kätte.

Esimene Brigitta nimeline klooster asutati Wadstenis Rootsimaal ja siit on ka teised tema nimelised oma alguse saanud. Tallinna Brigitta või Birita kloostru ehitamist loetakse 1407 aastat. Tallinna ajaloo kirjutajad tõendawad kõik, et kolm meie linna kaupmeest Schwalberg, Hufser ja Kruije kõik oma waranduse ehitusel kloostru heaks kinnunud ja ise ka esimesteks munkadeks hakkanud. Ehitus kestnud 1436. a. ja siis pühitsetud ta piiskop Heinrich Üksküla poolest sisse. Wenad on aga juba 1412. a. siia elama asunud. Kloostru ülespidamise kulufid on kõige kolme kubermangu mõisnikud ühes Tallinna kodanikudega kandnud. Nii oli kloostru elu üsna mureta ja ta kestis 1577 a. kui wenelased Tallinna teist korda piirama hakkasiwad. Iwan Hirmsa wäed ei saanud linnast küll mitte jagu, kuid klooster häwitati ära, wa-

randus wõeti kaaja, hooned põletati maha, elanikud tapeti ära ehk wiidi wangi ja sellest ajast saadik seisab see Maria oru flooster waremetes.

Piriku hooned on määratu juured ja wägewad olnud. Nimelt näitab kirik ise ütle mata ruumikas olnud olewat. Geskülg, ilmatu kõrge, ilusate aknaaustudega paistab mere poolt nagu mõni sinisele põhjale maalitud dekoratsiooni pilt wälja. Mõnedes akna auestes hoone tagapõhjas paistawad weel paefiwist gootistiililised ornamendid. Ra nurgatorni müür on alles terve.

Rahwa jutu järele on Piritalt maaalune tee Tallinna katoliku domini kani floostri sse wälja koinud.

Piirita jõe äärde on wiimasel ajal rohkesti juwemajasid ehitatud; maitse lisi maid hooneid kui Tallinnas ja ümbruses muidu näha.

Wiimse nina. Wähe kaidaw on see ilus koht, wist waewalise juurde saamise tagajärel. Lasnamägi ulatab kõrge järju kaldana siia wälja. Ninal seisab waremetes misgi hoone, wist endine tuletorn. Waade siit linna, lahe, saarestiku, randade ja kallastiku peale on wäga kena.

Wigna saar. Wiimse nina läheduses lahes, 14 wersta Tallinnast, kõrge liiwalise pinnaga ja okaspuu metsaga. Saarel elawad alaliselt ainult paar perekonda.

Raisaar. Soome lahes, 16 wersta Tallinnast. Ta on weelaste jalawide ja liiwaleetega ümberringi nagu ära külwatud. Saare pind 11 ruutwersta, elanikud on rootslased ja kalamehed. Saarel seisab suur tuletorn Tallinna reidile tuleku walgustamiseks. Ka asub siin hulk juwemajasid ning asumise tingimised on head.

Rõmme. 7 wersta linnast lõunapoole, Keila raudtee äärdes seisab juures mäna metas kõige elawam wäljasõidu ja juwituse koht Tallinna läheduses, Rõmme. Kuiv, terwisline ümbrus on siia juba warakult asujaid meelitanud; iseäranis suureks kaswas nende arw wiimaste aastakümnete jook sul, mil korralik raudteeühendus sinna peajemise hõlpsaks tegi. Praegu on Rõmmel mitu sada juwemaja.

Rõmmest paar wersta lõunapoole on v. Glehni loss „**Mustamäe**“, waatamisewäärt ehitus. Selle lähedal on paari sülla kõrgune kividest kottulapitnud kuju, mis mingit muinas aegset wägi meest esitada. Lossi kohal, mäeweeru all, on v. Glehni furnuaed, wäga ilusa ümbrusega. — Mustamäelt wersta 4 eemal on Harku mõisa, mille määratu puie stik iluarmastaja tähelepanemist koidab. Puie stik, mis toleda fuluga istutatud, on üks kõige kaunimatest Gesti maal. Iseäranis humitust pafub see puie stik kewadel, mai ja juuni kuudel, mil enam jagu puudest ja põesastest õitsemas.

Pärnu maanteel Saku poole minnes leiab rändaja tats wäikest maakõrt si:

Waldefi (Gestif. Suklema), sellenimelise raudteeplatforni ligidal ja

Piiva. Mõlemal maakõrt si armastakse wist nende muistse oleku pärast ja sõidetakse iseäranis rohkesti talwel siia wälja.

Teliskopli mets, sellenimelisel kõrgel poolsaarel puuwilla wabriku taga, ka wäga elaw väljasõidukoht pühapäewiti.

Sabersti lahe rand. Baltisti maantee kaudu minnes jõuame esimeselt **Seewalbi wainuhaigete-maja** juurde, mis umbes kümne aasta eest endise Winkleri metsa sisse ehitatud. Haigemaja on lühikese aja jooksul juba paaril korral suurendatud. Kaugemale minnes leiame ka s w a n a lõbusõidukohta, **Stroomi** ja **Mustjõe**, wiimane sellesamanimelise jõekese kaldal. Veel kaugemal on linna-**mõis** **Sabersti**, mille läheduses **Westmägi** palju jalutajaid, kes Nõmme liiwast lugu ei pea, oma juurde meelgab. Lahe lõuna-lääne kaldalt leiame s u w e m õ i s a d **Liberty** ja **Rocca al mare** toredate puiestikkudega ja ilusate waatekohtadega mere peale. Wiimane juwemõis oli Eesti ja Saksa linnawolinikkude wahel suureks kisklemise-põhjusteks. Rocca al mare's on iseäranis tähelepanemiseväärt nõnda-nimetatud **Appia tee**, puiestee metsa ja nõmme wahel, mille äärde hulk w a n u h a u a k i w i s i d Tallinna dominikani-kloostrist ülesseatud. Pürjermeister Artur parun Girard de Soucanton lastis need 1882. a. prügi seest välja kaewata ja siia tuua. Kõige wanemad hauakivid ulatavad 14. aastajaja sisse, mil liignimede tarvitamine alles wähene oli. Viignimesid hakati alles 15. aastajajal üleüldiselt tarvitama. Kõige wanema kiwi emanik, wististe keegi Tallinna raeherradest, on ainult „herra Abolf“ nimetatud. Teistelt kiwidelt leiame wappisid ja märkisid, ühe hauakiwi pealt (1881. a. pandud) leiame ka selleaegsete naisterahwaste riiete kujutuse.

Tiskre rand. Rannamõisa. Habersti mõisast mööda wiib maantee **Harku järwe** ja **Tiskre lahe** wahelt läbi **Tiskre külasse** ja **Rannamõisa**, mis omastkohast armastatud suwituse- ja väljasõidupaikadeks on. Rannamõisa juures ulatab p a e k i w i s e l j a n d i k, Lasnamäelt ja Nõmmelt läbi tulles, jälle mere äärde. Siin on ta paiguti 150—180 jalga kõrge, järjult alla langew, paiguti isegi alt õõnjaks jöödnud. Meelitawaks waatekohaks on nõndanimetatud „**kuradi kantsel**“, mis iga filmapilk langeda ähwardab, ning ometi aasta-kümneid on seisnud. Pisut kaugemale minnes jõuame r ö ö w l i k o o p a s s e, millega mõnesugused muinasjutud peidetud warandustest ja wangishoituid neiudest on ühendatud. Mäe weerul on puhkusepaigaks **Kallaste kõrts**. Kalda all leiame **Lukka** juwemõisa, toreda aiaga.

Keila. Keilat oma alewikuga tuleb maa alewikkude seast ilusamaks lugeda. Ta on raudteega linnast sõites 25 wersta taga. Siin seisab ühes põllumurkas **Luteruse kuju**, millele omal ajal Tallinnas mitte kohta ei olnud leitud.

Joa mõis Keila jõe kaldal mere lähedal, Baltisti maanteed kaudu minnes Tallinnast 25 wersta, Keila wakkalist 12 wersta. Keila jõgi sünnitab siin ilusa kose ja selle lähedusesse ehitati niinimetatud

See loss, Inglise-gooti stiiline, würst Wolkonskite omandus. Lossis on palju wanu ajaloolisi asju, mis igale muuseumilegi omased oleks. Lossi hooned ei ole suured, aga väga ehitud ja peenemaitselise sissejeadega.

Lossi lähedal on ise hoones kirik ja lossi eesl platstil kuulsa Canova marmorikuju „Veenus“. Siinamas lähedal seisab walitseja hoone ja iseäraline ehitus, kus sagedad turistid süüa mõivad.

Kõiki ümbrust katab paks ja tihe okasmets, mille kunstniku käsi puieestiks on muutnud. Selle puieestiku pikkus ulatab mitme wersta peale ja temas leidub lõpmata hulgal orgusid ja mäefinfusid, kujukid, lillepeenraid, surisewaid hallikaid, sildasid üle läbijooksu Keila jõe ja muud iluasju. Siin on ka kõik ühendatud, mida Cestimaa loodus ja kunstniku käed kokku ulatada suutiswad. Peale armurikka kodumaa kasvude hulga näeb film siin taimi ja puid küll Siberist, küll Kaukasiast, küll Lääne-euroopast, küll Amerikast, küll Aasiast ja mujalt, ülepea kõiki, mis kasvades Cestimaa kliima raskusid kanda suutiswad.

Ja mis lahtisel õhul ei kasvab, neid peidetakse suurepäralistesje orangereidesse ning kõik kasvab ütle mata hästi. Mitmetel puudel on otse otsata suurus ja nende seas palju mitmete kõrgete isikute poolt, Nikolai I. hakates, istutatud.

Klooga. Selle nimeline on üks Keilatagune raudteejaam von Klugeni lossiga, kahjuks wähe reisijatest tänini tema kauguse pärast tähele pandud.

Raudteejaamast metsa sisse minnes tuleb natuke maad läbi paksu tihniku läbi sammuda ning meie jõuame waitse metsajärwe äärde, mille teinepoolt kaldast ilus torniga loss üle wee wastu waatab. Ümber ringi on sügaw rahu ja metsas ei kuule muud, kui lindude lõppemata plagistamist ja rohutirtsude firistamist. Kuid see sügaw suurepäraline rahu on just Klooga lossi ja tema ümbruse iseäraldus, mis rändaja meelde sügawa jälje järele jätab.

Uulitsate nimestik.

Ahju	uul.	D-5	Hollandi	uul. Uus	F-2-3
Ahwrika	"	F-5	Hospitali	"	E-5
Aia	"	D-E-3	Jaama	"	E-3
Aiawilja	"	F-3	Jaani	"	D-E-4
Aida	"	D-3	Jahu	"	C-D-1-2
Alam Luha	"	C-6	Jakobi	"	F-G-5
Alberti	"	A-3	Inscheneri	"	E-3
Alendri	"	C-5	Inwalidi	"	E-6
Allemanni	"	B-4-5-6	Israeli	"	F-5
Allemanni Üus uul.	"	B-C-6	Juhkentali	" Suur	F-5
Amerika Suur	"	B-C-5	"	Weike	F-5
" Weike	"	B-C-D-6	Jürgensoni (Girgensoni) u.	B-C-2	
Apteegi uul.	"	D-3	Kaarli	"	C-4
Arehna (Arewjewi) Suur	E-4-5		Kaewu	"	C-D-4-5
" Weike	E-4		Kalamaja	" Uus	B-C-1-2
Balesna uul.	" Suur	E-4-5	"	Wana	C-1-2
" Weike	E-4-5		"	Weike	C-2
Ballasti	"	H-5	"	põikuul.	C-2
Baltiski maantee	"	A-B-4	Kalarand	"	D-1-2
Batarei uul. Suur	"	C-D-2	Kala turg	"	D-1-2
" Weike	"	C-D-1	Kalda	uul.	E-2
Brokumägi	"	D-3	Kalewi	"	B-2
Datschi	uul.	G-3	Kana	"	E-4
Doom-Kuninga	"	C-5	Karja	" Suur	D-4
Doom-Promenadi	"	B-C-4-5	"	Weike	D-4
Doom-Waestekooli	"	B-4-5	Karjawärawa	puiestee	D-4
Doompää plats	"	C-3-4	Kasanski	uul.	E-F-4-5
Drawingi	"	F-5	Kasarmu	"	G-5
Duglase (Tuglase)	"	C-3-4	Katusepapi	"	H-5
Dunkri	"	D-3	Kaupmehe	"	E-4-5
Epinaätewi Suur	"	F-G-3-4	Kentmanni	"	D-E-4-5
" Weike	"	G-3-4	"	põikuul.	D-E-5
Erbe	"	C-5	Kilstoa kangialune	"	D-3
Erne	"	E-6	Kinga	uul.	D-3
Falki tee	"	B-C-4	Kiriku	"	C-3
Falkspargi	"	B-4	Kiriku plats	"	C-3-4
Gilde	"	F-5	Kirikuaja u.	Waata Surnuaja u.	
Girgensoni	"	B-C-2	Kiwi	uul.	D-6
Gonsiori	"	E-3-4	Kiwimurru	"	H-5
" uul. Weike	"	F-3-4	Klasingi	"	F-4
Graniti	"	B-2	Kloostri	"	C-D-3
Gümnasiumi	"	C-3	"	Weike	C-3
Hallika	"	D-5	Kohtu	"	C-3
Harju	"	D-4	Kollane	"	G-4
Harjuwärawa	puiestee	C-D-3-4	Komandandi	"	C-D-4
Härjapea	uul.	A-3	Kompasna	" Suur	F-3-4
Härjapeajõe	"	F-3	"	Weike	F-3-4
Heeringa	"	F-4	Kooli	"	C-3
Heina	"	A-3	"	Doompeal	C-3-4
Heina turg	"	D-4	Kordesi	"	B-4
Heliste	"	D-3	Kotzebu	"	C-2
Hobusepea	"	D-3	Köie	"	C-1
Hollandi	"	F-3	Kristinentali	uul.	C-6

Kullaseppa uul.	D-3-4	Puupapi uul.	H-5
Kuke "	E-4	Puuwilja "	F-4
Kuninga "	D-4	Püssirohu uul.	F-5
Küti "	C-1	Raatusa "	D-3
Laagri " Suur	C-1	Rahukohtu "	C-3
" Weike	C-1	Rannawärawa puistee	D-2
Labaratoriumi "	D-2-3	Rannawäraw Suur	D-2
Lai "	D-2-3	" Weike	D-E-2
Lasnamäe "	H-4-5	Rataskaewu uul.	C-3-4
Lessingi "	B-4-5	Raua "	G-3
Liiwa " G-H	H-3-4	Riesenkampfi "	G-3-4-5
" Weike	D-E-4	Roheline aas "	H-3
Liiwalaia "	D-E-5	Rohu "	A-3
Liiwamäe "	F-5	Rosenkrantsi " Suur	D-5
Lõuna "	D-6	" Weike	D-4-5
Lubja " G-H	H-5	Roosi "	F-5-6
Luha " Alam	C-6	Rulkowiuse "	C-6
Luha " Ülem	C-D-6	Russowi "	B-4
Luisentali "	B-C-5	Ruttu "	C-4
Lutre " G-H	H-3	Rütüti "	C-D-4
Lutre Waestekooli uul.	F-G-5	Rütüti " Toompeal	C-3
Lühikejalg "	C-4	Saani "	B-4
Maakre uul.	E-4	Sadama "	E-2
Magasini "	E-5-6	Sadama " Uus	F-G-2-3
Malmi "	B-2	Saiakangi "	D-3
Maneschi "	E-3-4	Salongi "	G-H-3
Mardi "	F-5	Sambla "	A-3
Masina " G-5	-6	Sauna "	D-4
Mäekalda "	H-4	Seltri "	E-4
Medwedjewi "	F-3	Septembri "	F-5
Mundi "	D-3	Schiini "	B-5
Munga "	D-3	Schubbe "	E-4
Müüriwahe "	D-3-4	Simeoni "	E-F-2-3
Naeri "	E-6	Slabodka "	G-4
Narwa maant. E-F-G-H	-2-3	Soo "	A-B-1
Niguliste uul.	C-D-4	Sõja "	B-1
Niine "	C-2	Sõõrensi "	B-4
Nikitini "	B-4	Stifti "	G-H-3
Nunne "	C-3	Surnuaja "	E-5-6
Nürnbergi "	B-4	Suur-Amerika uul.	B-C-5
Olewiste "	D-2	" Arehna "	E-4-5
Olga "	A-3	" Balesna "	E-4-5
Oskari "	A-3	" Batarei "	C-D-1
Õle "	A-3	" Epinatjewi "	F-G-3-4
Õuna " E-4	-5	" Juhkentali "	F-5
Pagari " D-2	-3	" Karja "	D-4
Päasukese " E-4		" Kompasna "	F-3-4
" Weike	E-4	" Laagri "	C-1
Pärnu maantee Suur	D-5-6	" Pärnu maantee	D-5-6
" Weike	D-4-5	" Ranna wäraw	D-2
Pikk uul.	D-2-3	" Rosenkrantsi uul.	D-5
Pikk jalg "	C-3-4	Tartu maant. E-F-G	-4-5
Polgu uul.	F-5	Suurtüki uul.	C-D-2
Posti "	D-4	Tarabella uul.	A-3
Prii "	B-1	Tartu maant. Suur E-F-G	-4-5
Puschkini " F-G	-2-3	" " Weike	E-4

Tatarski uul.	1—4—5—6
" Uus	D—E—5—6
Tähe "	B—5
Technika "	B—4
Teliskivi "	A—B—3—4
Teliskopli "	A—B—C—2
Tina "	G—3
Tolli "	D—2
Tornimäe "	F—4
Tõnismägi "	C—D—5
Troonipärija puiestik	C—2
Tsehi (Zehi) uul.	D—5
Tuglase "	C—3—4
Tui "	C—5
Turg heina-	D—4
" kala-	D—2
" Uus	D—E—4
" Wana	D—3
" Wene	E—3
Uuemaailma uul.	C—6
Uus	D—3
Uus Allemanni "	B—C—6
Uus Hollandi "	F—2—3
" Kalamaja "	B—C—1—2
" Sadama "	F—G—2—3
" Tatarski "	D—E—5—6
" turg	D—E—4
" Weerenni "	G—3
Ülem jõe "	E—F—3
" Luha "	C—D—6
Wabriku "	A—B—2
Waimu "	D—3
Waksali puiestee	B—C—3—4
Wana Kalamaja uul.	C—1—2
" Posti "	D—4
" turg "	D—3
" Wiru "	D—E—3
Warblase "	C—5
Wase "	G—3
Weerenni "	D—E—5—6
" Uus	G—3
Weike Amerika uul.	B—C—6
" Arehna (Arewjewi) u.	E—4
" Balesna uul.	E—4—5
" Batarei "	C—D—1
" Epinatjewi "	G—3—4
" Gonsiori "	F—3—4
" Juhkentali "	F—5
" Kalamaja "	C—2
" Karja "	D—4
" Kloostri "	C—3
" Kompasna "	F—3—4
" Laagri "	C—1
" Liwa "	D—E—5
" Pääsukese "	E—4
" Pärnu maantee	D—4—5

Weike Rannawäraw	D—E—2
" Rosenkrantsi uul.	D—4—5
Wene uul.	D—3
Willardi "	B—5
Wiru "	D—E—3—4
" Wana	D—E—3
" puiestee "	E—2—3—4
Wismari "	C—4
Wittenhofi "	B—C—5
Wladimiri "	F—G—3—4
Wolta "	A—B—1—2
Woorimehe "	D—3

Ametikohad, awalikud asutused j. n. ed.

Ploompuu rmtk. (Harju u.)	1	C—5*
Aktsiisi walitsus	2	E—3
Ekspresside-artell Harju u.	N ^o 45	
Elewator	3	F—2
Kameral koda	4	C—4
Kubermangu walitsus	5	C—4
Kontroll koda	6	F—3
Pandimaja. Sauna u. Saarmanni m.		
Raamatukogu (Linna, maksuta).		
Nunne uul. N ^o 2		
Raekoda	7	D—3
Rahukohtu kogu	8	C—3
Postimaja	8 a	D—3
Politsei, linna	8 b	C—3
Ringkonna kohus	9	D—4
Rüütli maja	57	C—3
Tapamaja		H—4
Tolliamet	11	E—2

Pangad.

Eesti Laenu ja Eoiu ühisus		
Karja uul.		D—4
Ühendatud (Union) pank	12	D—3
Hoeppeneri	13	D—4
Kreditkassa, mõisnikkude	13a	D—4
Riia kaubapank	14	D—3
Riigi "	15	D—4
Scheeli "	16	D—4
Tall. wastast. kredit üh.	17	D—4

Seltsid, lõbustusekohad.

Bade salong	18	H—3
Börse saal	19	D—3
Eesti teater	20	D—4
Estonia selts	21	E—4
Kanuti gilde	22	D—3
Kontserdi aed	23	H—3

*) Täbed ja numbrid näitawad, missuguses ruutus uulits ehk asutus kaardilt leida on. Esimene nr. on iga asutuse juure kaarti peale tähendatud.

Keiserlik palee (Kuberneri suvekorter)	24	H-3
Pritsimaja	25	E-3
Saksa teater	26	D-4
Tallinna klubi	27	D-4
Walwaja selts	28	D-5
Wene klubi	28a	D-4

Kirikud: ewang.

Toompea	29	C-3
Jaani	30	D-4
Kaarli	31	C-4-5
Niguliste	32	C-D-4
Olewiste	33	D-2
Püha Waimu	34	D-3
Rootsi(Mihkli,Pauluse)	35	C-D-4

Wene õigeusu.

Aleks. Newski peak.	36	C-4
Kasani kirik	37	E-F-5
Batarei	38	C-1
Aleks. Newski	39	E-6
Nikolai	40	D-3
Preobraschenski	41	D-3
Pühitsa	42	E-F-4
Simeoni	43	E-3
Katoliku	44	D-3

Kliinikud, haigemajad.

Diakonissi maja (Tallinna ümb- rusk. kaarti peal)	48	
Eesti erakliinik	49	D-3
Greiffenhageni erakl.	50	D-5
Kliinik	51	D-3
Prii hospital	52	E-5
Saalem, joomahaigete parandus- maja Suurel Tartu maanteel.		
Seewald, nõrgameelsete paran- dusmaja. (Tall. ümbrusk. kaarti peal).		
Sünnitajate maja. Dr. Knüpferi naistekliinik Suur-Balesna u. №12		

Koolid ja õpeasutused.

Eestimaa rahwahariduse S. Õhu- kursused. Kooli uul. 2		
--	--	--

Gümnasium Aleksandri	53	E-3
" Nikolai	54	C-3
Kaubanduse kool (endine Narus- becki), W. Pärnu m. 19-a		
Katarina II 4 kl. linnakool Pikal uul. № 59		
Lenderi era tütarlaste gümnasium S. Karja uul. № 13.		
Raudteekool	55	B-3
Realkool	56	D-4
Tallinna 4 kl. linnakool. Wene uul. № 22		
Tallinna keskkooli õhtukursused. W. Pärnu m. 19-a.		
Tütarlaste gümnasium S. Tartu maantee № 11		

Hotellid.

De Russie	57	D-4
Du Nord	58	C-D-3
Kuldkotkas	59	C-3
Kuldlöwi	60	D-4
St. Petersburg	61	C-D-3

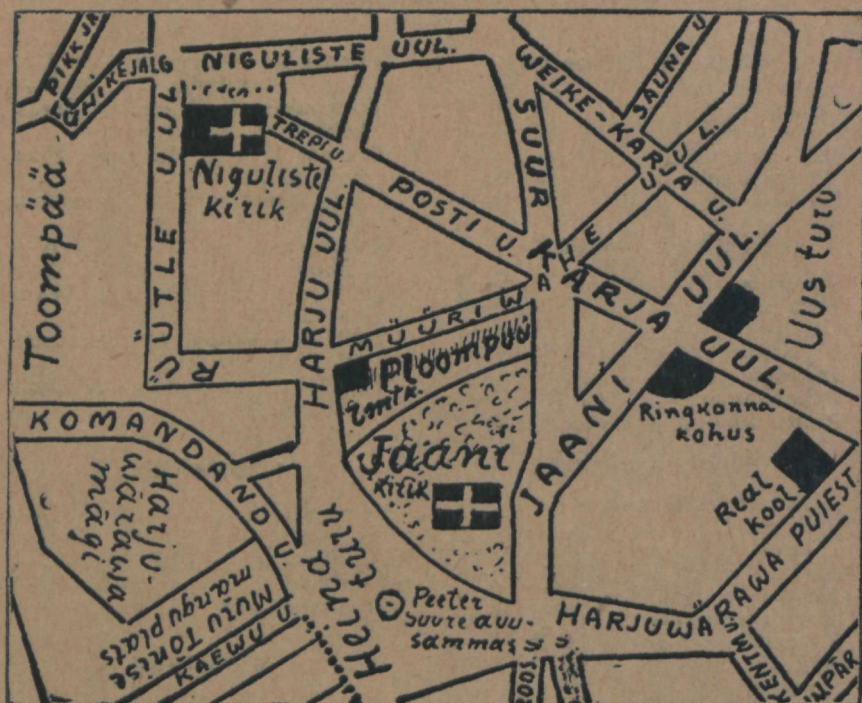
Wabrikud.

Gaasi wabrik	62	D-2
Dwigateli waguniwabr.		H-6
Johansonipaberiw.	63	E-F-4
Krulli masinate wabrik		A-2
Lutheri puutööst.		D-6
Mayeri keemia		A-4-5
Metalli		A-B-1-2
Puupapi	64	H-5-6
Rotermanni		E-3
Weewärk	65	G-5
Wiegandi mas. wabrik		C-D-2
Wolta elektri		A-1

Waksaliid.

Balti	66	C-D
Wiljandi-Sadama	67	G-3
" Pea (Tall. ümbruskonna kaarti peal).		
Jachtklubi		F-2

Ploompuu raamatukauplus

Tallinnas, Harju wärawas, Harju ja Müüriwahe uulitsa nurgal,
on kõige suurem ja täielikum

 Eesti kirjanduse poolest,

kus uuemad ja wanemad raamatud wiimase wõimaluseni saadawal on.

Tallinna waatekaartisid ja muid ilupostkaartisid suures walikus, nii-
sama ka Eestimaa postkaardid kõige ilusamatest kohtadest.

Päewapildi ja postkaardi albumisi

ei teata meilt palju nõuda, sest et need mitte meie rea kaubaasjad ei ole,
aga selle eest müüme neid hästi odawalt, odawam kui keegi teine.

Kirjutusmaterjali, heftisid, kladesid, taskuraamatuid
jne., jne., jne.

Ploompuu, Harjuwärawas.